

Pabo en Vrijeschool Pabo Hogeschool Leiden

*Verslag van de beperkte opleidingsbeoordeling
16, 17 en 18 september 2014*

Utrecht
december 2014
www.AeQui.nl
Evaluatiebureau voor het hoger onderwijs

 Dit document laat zich het beste dubbelzijdig afdrukken.

Samenvatting

Op 16, 17 en 18 september 2014 zijn de hbo bacheloropleidingen Pabo en Vrijeschool Pabo van Hogeschool Leiden gevisiteerd door een commissie van AeQui. Het totaaloordeel van de commissie is **voldoende**.

De opleidingen kenmerken zich als vanzelfsprekend praktijkgerichte opleidingen, en onderscheiden zich vooral door de vele keuzemogelijkheden die zij studenten bieden om een verdieping te kiezen die past bij het eigen talent.

De doelstellingen

De visitatiecommissie beoordeelt de beoogde eindkwalificaties voor de Pabo en de Vrijeschool Pabo als **voldoende**.

De opleidingen hanteren de competenties van de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL) en de kennisbases voor de Pabo's als kaders voor de inrichting van de onderwijsprogramma's. De Vrijeschool Pabo heeft de SBL-competenties aangevuld met een achtste bekwaamheid, kunstzinnig onderwijzen. De commissie waardeert dit, omdat het vermogen om kunstzinnig onderwijs te verzorgen een belangrijke extra eindkwalificatie van de Vrijeschool Pabo is. Naar het oordeel van de commissie sluiten de beoogde eindkwalificaties aan bij internationale eisen, zijn deze inhoudelijk relevant en voldoen ze qua niveau.

De commissie is positief over de open houding van de Pabo's en de sterke bereidheid zich te blijven ontwikkelen. Deze houding komt de actualiteit van het profiel van de opleidingen ten goede.

De onderwijsleeromgeving

De visitatiecommissie heeft de onderwijs-leeromgeving voor de Pabo en de Vrijeschool Pabo als **goed** beoordeeld.

De opleiding slaagt er zeer goed in om de docentenpraktijk en kennisopbouw in het programma te integreren, met een sterke horizontale en verticale verbinding in het programma. Dit zorgt voor een voor studenten aantrekkelijk programma, dat adequaat is om de beoogde kwalificaties te behalen. Bovendien kunnen studenten differentiëren in het programma, om zo aan te sluiten op het eigen talent. Die mogelijkheden zijn er zowel op vakinhoudelijk gebied (bijvoorbeeld sport- of cultuurklas), als pedagogisch gebied (jonge kind of oudere kind). De opleiding komt hiermee zichtbaar tegemoet aan de nadrukkelijke wens 'liever verdieping dan verbreding' vanuit zowel studenten als het werkveld.

De commissie waardeert de aangebrachte samenhang in de programma's en de zorgvuldige 'verkaveling' van de competenties in het programma, door de

vertaling in jaardoelen en periodedoelen. De opleidingen hebben de kennisbases adequaat verwerkt in de onderwijsprogramma's.

De commissie spreekt zich ook positief uit over het vakgerichte onderwijsprogramma van de Vrijeschool Pabo, waar zichtbaar de ontwikkeling van het kind en het kunstzinnig vormgeven met aandacht voor cognitie, affectie en motivatie centraal staan.

Het studiemateriaal van de Pabo is als overwegend praktisch te karakteriseren en kent weinig internationale bronnen. Studenten beschrijven de literatuur als veel, maar niet moeilijk.

De Pabo heeft op zorgvuldige wijze een opbouw aangebracht in de gestelde eisen en de opdrachten in de stages. Studenten werken aan concrete stageopdrachten, opbouwend in niveau, omvang en gevraagde zelfsturing.

Beide Pabo's kennen een hoge uitval in de propedeutische fase en hoofdfase, maar niet hoger dan bij andere pabo's. Desondanks blijft dit volgens de commissie een aandachtspunt voor de opleiding. Het nieuwe intake-traject is hierbij een goede start.

De docententeams kenmerken zich door een hoge mate van bevologenheid en een sterke teamgeest. De commissie waardeert de bovengemiddelde wijze waarop de managers en docenten reageren op signalen uit de omgeving. Deze houding geeft de commissie vertrouwen in de innovatiekracht van de opleidingen.

In de ogen van de commissie sluiten de faciliteiten van de opleidingen goed aan bij de eisen van de programma's.

De commissie heeft tevens vastgesteld dat de opleidingen adequaat invulling geven aan de landelijke focuspunten van de NVAO:

- kwaliteit van de instromende student;
- kwaliteit van de docenten op de werkplek;
- implementatie van de kennisbases en de kennis-toetsing in het onderwijsprogramma.

De toetsing en het gerealiseerd niveau

De visitatiecommissie beoordeelt de toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties voor de Pabo en de Vrijeschool Pabo als **voldoende**.

De opleidingen beschikken over een helder toetsbeleid, een goed functionerende examencommissie en over docenten met veel expertise op het terrein van toetsing en beoordeling. De commissie waardeert de geïntegreerde toetsing van vakkennis en pedagogische & didactische vaardigheden in de zogenaamde carrousel. De communicatie rondom de toetsen is transparant, mede door het gebruik van toets- en toetscriteriakaarten.

De Pabo heeft het aantal toetsen zorgvuldig terug gebracht tot een efficiënte hoeveelheid. Bij de Vrijeschool Pabo stelt de commissie vast dat er hier nog relatief veel kleine toetsen zijn. De commissie steunt het voornemen van de opleiding om de toetsing te clusteren.

De commissie is positief over de integrale fasebeoordelingen, die goed aansluiten op de visie van de opleiding.

De Pabo toont het gerealiseerd eindniveau aan met een praktijkonderzoek, een bekwaamheidsdossier, een LIO-assessment en een afstudeerpresentatie. De Vrijeschool Pabo hanteert een praktijktoets, een onderzoeksverslag en een presentatie. De visitatiecommissie heeft aan de hand van gesprekken met alumni, laatstejaars studenten en bestudeerde portfolio's geconstateerd dat het eindniveau van de studenten aan

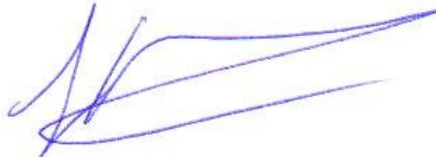
Alle standaarden van het NVAO kader zijn door de visitatiecommissie positief beoordeeld (voldoende en goed) en op die grond geeft de visitatiecommissie een positief advies inzake accreditatie van de opleidingen.

Namens de voltallige visitatiecommissie,

Utrecht, december 2014

Drs. Raoul van Aalst
Voorzitter

Drs. Linda van der Grijsparde
Secretaris

de eisen van een hbo-bachelor voldoet. Het afnemende werkveld is tevreden met het niveau van de startbekwame docenten.

De commissie vindt alle eindwerken van voldoende niveau, al vindt ze de cijfers van de opleiding voor de praktijkonderzoeken iets aan de hoge kant. Een sterk punt is dat de studenten inhoudelijk voor interessante thema's kiezen, met een duidelijke relevantie voor het beroep. Een aandachtspunt vormt de methodologische kant van de scripties.

Over het algemeen kiezen de studenten van de Vrijeschool Pabo voor goed afgebakende onderzoeksvragen die goed zijn toegepast op het lesgeven. Het aandachtspunt hier is volgens de commissie de breedte en actualiteit van gebruikte literatuur.

Aanbevelingen

Naast deze positieve bevindingen vraagt de commissie aandacht voor een aantal verbeterpunten.

De commissie daagt de Pabo's uit om de krachtige visie en profilering scherper te verwoorden en zichtbaar te maken in de beoogde eindkwalificaties. De commissie ziet dat deze profilering wel goed is vertaald in de onderwijsprogramma's.

De commissie daagt de opleiding uit om meer studiemateriaal van buiten de grenzen te gaan inzetten. Bij de Vrijeschool Pabo zou de commissie graag meer actuele invloeden willen terugzien in het studiemateriaal. Meer aandacht is bijvoorbeeld gewenst voor de thema's differentiatie, zorg en gesprekken met ouders.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Colofon	6
Inleiding	7
Deel A: PABO	
1. Beoogde eindkwalificaties	10
2. Onderwijsleeromgeving	12
3. Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties	22
Deel B: Vrijeschool PABO	
1. Beoogde eindkwalificaties	28
2. Onderwijsleeromgeving	31
3. Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties	41
Bijlagen	45
Bijlage 1 Visitatiecommissie	46
Bijlage 2 Programma visitatie	48
Bijlage 3 Kwantitatieve gegevens	51
Bijlage 4 Eindkwalificaties	56
Bijlage 5a Programmaoverzichten Pabo	57
Bijlage 5b Programmaoverzichten Vrijeschool Pabo	59
Bijlage 6 Bestudeerde documenten	60
Bijlage 7 Onafhankelijkheidsverklaringen	63

Colofon

Administratieve gegevens van de opleidingen

Opleiding:	Opleiding tot leraar basisonderwijs
CROHO-nummer:	34808
Oriëntatie:	hbo
Niveau:	bachelor
Varianten:	voltijd en deeltijd
Aantal studiepunten:	240 EC
Locatie:	Zernikedreef 11, 2333 CK Leiden

Kwantitatieve gegevens die zijn aangeleverd door de opleiding zijn weergegeven in bijlage 3.

Administratieve gegevens van de instelling

Naam instelling:	Hogeschool Leiden
Status instelling:	bekostigd
Resultaat instellingstoets kwaliteitszorg:	positief

Voor kwaliteit verantwoordelijke bestuurders van de Pabo: Ellie van der Geest en Jan Jaap Hubeek, Onderwijsmanagers Pabo

Contactpersoon met betrekking tot kwaliteit van de opleiding: Roos van der Voort, Kwaliteitscoördinator Educatie
Contactgegevens: e-mail voort.vd.r@hsleiden.nl, telefoon 071-5188133

Visitatiecommissie

De visitatiecommissie bestond uit:

Drs. Raoul van Aalst, voorzitter

Drs. Betty van Waesberghe, werkveld- en domeindeskundige

Prof. dr. Jan van Tartwijk, werkveld- en domeindeskundige (alleen reguliere Pabo)

Drs. Wies van der Linden, werkveld- en domeindeskundige (alleen vrije school Pabo)

Jildou Fabriek, studentlid

De commissie werd ondersteund door drs. Linda van der Grijsparde, secretaris.

De commissie is vooraf voorgelegd aan de NVAO. De NVAO heeft ingestemd met de samenstelling.

De visitatie is uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van

AeQui VBI

Vlindersingel 220

3544 VM Utrecht

(030) 87 820 87

www.AeQui.nl

Inleiding

Hogeschool Leiden is een instelling voor hoger beroepsonderwijs in Leiden en biedt verschillende bacheloropleidingen, post-hbo opleidingen, Associate degrees en masters aan. Met zo'n 9000 studenten en ruim 800 medewerkers behoort Hogeschool Leiden tot de middelgrote hogescholen van Nederland.

Het cluster Educatie

Hogeschool Leiden heeft de opleidingen in vijf clusters ondergebracht, waaronder het cluster Educatie. Dit cluster omvat de tweedegraads lerarenopleidingen Gezondheidszorg & Welzijn en Omgangskunde en de opleiding tot Leraar basisonderwijs (Pabo). Vanaf januari 2013 heeft het cluster vanwege een fusie met Hogeschool Helicon ook de opleiding Docent muziek, de opleiding Docent dans/euritmie en de opleiding tot Leraar basisonderwijs Vrijeschool.

Het cluster Educatie wordt aangestuurd door een clusterdirecteur. Deze geeft leiding aan zes managers en drie lectoren. De lijn wordt ondersteund door diverse staffuncties, zoals financiën, kwaliteitszorg en een secretariaat. Naast de vijf onderwijsmanagers is er een manager voor Centrum onderwijs & innovatie Leiden, de afdeling die de nascholing op het gebied van educatie verzorgt.

De Pabo en de Vrijeschool Pabo

De Pabo heeft een voltijdopleiding, een Academische Pabo en een twee- en een vierjarige deeltijdopleiding. De Vrijeschool Pabo heeft een voltijdopleiding, een aangepaste voltijdopleiding en een tweejarige deeltijdopleiding.

Beide pabo's leiden studenten op voor het vak van leerkracht in het basisonderwijs. De Vrijeschool Pabo leidt studenten specifiek op voor het vrijeschool onderwijs.

De Vrijeschool Pabo maakt zoals gezegd sinds 1 januari 2013 deel uit van Hogeschool Leiden. Sinds die tijd zijn er veel inspanningen verricht om de opleidingen maximaal te laten aansluiten op de infrastructuur van Hogeschool Leiden. Vanaf september 2012 is het propeleutische jaar gestart in Leiden en in september 2013 is de gehele opleiding verhuisd van de locatie in Zeist naar Leiden. Vanaf studiejaar 2013-2014 is de Vrijeschool Pabo dus volledig ondergebracht binnen Hogeschool Leiden.

De Pabo en de Vrijeschool Pabo zijn in het CROHO-register opgenomen onder één CROHO-nummer. De pabo's hebben ieder echter een eigen onderwijsvisie en daaruit voortvloeiend een eigen onderwijsprogramma. In deze rapportage spreekt de commissie dan ook aparte oordelen uit over de beide pabo's en (waar relevant) voor de varianten.

De vierjarige deeltijdopleiding van de Pabo wordt afgebouwd en is om die reden niet gevisiteerd.

De visitatie

Hogeschool Leiden heeft aan AeQui VBI opdracht gegeven onderhavige visitatie uit te voeren. Hiertoe heeft AeQui een onafhankelijke en ter zake kundige commissie samengesteld. Met vertegenwoordigers van de opleiding heeft een voorbereidend gesprek plaatsgevonden. De commissie heeft zich aan de hand van de door de opleiding verstrekte documenten op de beoordeling voorbereid. De visitatie heeft op 16, 17 en 18 september 2014 plaatsgevonden volgens het programma dat in bijlage 2 is weergegeven. Bij de start van de visitatie zijn de eerste bevindingen van het panel besproken en zijn nadere vragen geformuleerd voor tijdens het visitatiebezoek.

De commissie heeft de beoordeling in onafhankelijkheid uitgevoerd. Aan het einde van de visitatie is de opleiding in kennis gesteld van de bevindingen en conclusies van de commissie. Deze rapportage is in concept toegestuurd aan de opleidingen, waarna de reacties van de opleidingen zijn verwerkt tot deze definitieve rapportage.

Het rapport

Het rapport behandelt de PABO en de Vrijeschool PABO in twee aparte delen. Deze delen zijn zelfstandig leesbaar. Wanneer echter aansluitend gelezen, zijn de formuleringen en passages slechts afwijkend indien specifiek voor de opleiding in kwestie.

Deel A: Pabo
Hogeschool Leiden

1. Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting: De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatierraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de beoogde eindkwalificaties als **voldoende** voor de Pabo (voltijd en deeltijd). De opleiding hanteert de competenties van de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL-competenties) en de kennisbases voor de pabo's als kaders voor de inrichting van het onderwijsprogramma.

Naar het oordeel van de commissie sluiten de beoogde eindkwalificaties aan bij internationale eisen, zijn deze inhoudelijk relevant en voldoen ze qua niveau. Wel is de visitatiecommissie van mening dat de opleiding haar profiel nader zou kunnen expliciteren. De Pabo profileert zich door aandacht voor talentontwikkeling. De commissie ziet dat deze profilering goed is vertaald in het onderwijsprogramma maar vindt deze profilering nog te beperkt terug in de beoogde eindkwalificaties. De commissie daagt de Pabo uit om de krachtige visie en profilering scherper te verwoorden en meer zichtbaar te maken in de beoogde eindkwalificaties.

De commissie heeft waardering voor de open houding van de Pabo en de sterke bereidheid zich te blijven ontwikkelen en kansen uit te werken. Deze houding komt de actualiteit van het profiel van de opleidingen ten goede.

Beroepsprofiel en varianten

De Pabo leidt op tot startbekwame basisschoolleraars die onderwijs kunnen verzorgen voor de leeftijdsgroep van 4 tot 12 jaar. De uitgangspunten die de Pabo daarbij hanteert, zijn volgens de kritische reflectie samen te vatten in hoge kwaliteit, talentontwikkeling, aandacht voor meerdere aspecten van onderwijs en samenwerking met het werkveld. Naast profilering met bovenstaande uitgangspunten, heeft de Pabo een aantal gebieden waarmee zij zich inhoudelijk profileert. Dit zijn passend onderwijs, natuur & ontwikkeling van het kind, moderne media, cultuureducatie, bewegen en gezond gedrag en internationalisering.

Naast de voltijdopleiding biedt de Pabo een Academische Pabo, een tweejarige en een vierjarige deeltijdopleiding aan.

In 2009 is de Pabo samen met de opleiding Pedagogische Wetenschappen van Universiteit Leiden de Academische Pabo gestart voor studenten met tenminste een vwo-vooropleiding. Het doel van de Academische Pabo is om scholen en schoolteams te verrijken met meer academisch geschoolde leerkrachten en hiermee een kwaliteitsimpuls aan het onderwijs te geven. Gedurende vier jaar behalen deze studenten zowel de Bachelor of Science (Pedagogische Wetenschappen van Universiteit Leiden) als de Bachelor in Education in Primary Schools van Hogeschool Leiden.

Met de tweejarige deeltijdopleiding, waar uitsluitend studenten met een afgeronde hbo- of universitaire opleiding worden toegelaten, stimuleert de Pabo hoogopgeleide instroom in het basisonderwijs. De vierjarige deeltijdopleiding wordt afgebouwd. Het laatste cohort van deze opleiding zal in studiejaar 2015-2016 afstuderen. Deze vierjarige deeltijdopleiding is vanwege de afbouw niet geïmplementeerd.

Profilering

De Pabo profileert zich door aandacht voor talentontwikkeling. Zij plaatst deze talentontwikkeling in een breed perspectief. Talenten kunnen cognitief zijn, maar ook sociaal, creatief, sportief, filosofisch, enzovoort. De Pabo maakt de ontwikkeling van talent mogelijk door een breed aanbod aan inhoudelijke keuzemogelijkheden. Studenten kunnen kiezen uit de twee pabo's, maar ook binnen de Pabo is er een ruim keuzeaanbod. De commissie heeft veel waardering voor deze bijzondere aandacht voor talent. De commissie vindt het goed zichtbaar dat de Pabo van Hogeschool Leiden haar opdracht breder ziet dan het afleveren van leraren die enkel de basiscompetenties bezitten.

De commissie spreekt ook haar waardering uit voor het aanbieden van zowel een voltijd- als een deeltijdopleiding. Studenten met verschillende achtergronden wordt zo een passende plek geboden, wat ook maakt dat de uitstroom uit de opleiding een gewenste diversiteit kent.

Beoogde eindkwalificaties

De Pabo hanteert de landelijke SBL-competenties als eindkwalificaties voor zowel de voltijd- als de deeltijdopleiding als voor de Academische Pabo. De Pabo heeft haar eindkwalificaties verwoord in het document 'De startbekwame leerkracht'. Dit document is opgebouwd uit korte beschrijvingen van de zeven SBL-competenties, waarbij elke competentie vervolgens vertaald is naar een reeks concreet geformuleerde en waarneembare indicatoren.

In het document 'Projectplan vernieuwing Academische Pabo' leest de commissie dat de opleiding voornemens is om het uitstroomprofiel voor de Academische Pabo aan te scherpen. De commissie ondersteunt dit voornemen.

De Pabo heeft naast de SBL-competenties ook de landelijke kennisbases in het onderwijsprogramma geïmplementeerd.

De commissie ziet dat de profilering van de Pabo, de aandacht voor talentontwikkeling, goed is vertaald in het onderwijsprogramma. De commissie vindt deze profilering echter nog beperkt terug in de beoogde eindkwalificaties. De commissie daagt de Pabo uit om de krachtige visie en profilering scherper te verwoorden en zichtbaar te maken in de beoogde eindkwalificaties. Vooral de plek die het ontwikkelen van talent inneemt zou een geheel eigen, en specifiek, profiel aan de landelijke competenties geven.

Actualiteit

De beroepenveldcommissie heeft een belangrijke rol in de totstandkoming van het profiel en het programma van de Pabo. Vanuit de beroepenveldcommissie zijn bijvoorbeeld initiatieven ontstaan voor het ontwikkelen van een kwaliteitssysteem voor stagescholen, zodat meer zicht wordt verkregen op de kwaliteit van de leerplaatsen. Daarnaast is de subsidieaanvraag Versterking Samenwerking Werkveld gehonoreerd. Dit betreft een ambitieus vierjarenplan om met zes schoolbesturen het onderwijsprogramma te versterken, de leeromgeving op de stage te verbeter-

ren en onderlinge uitwisseling van personeel te stimuleren. De successen uit dit project worden gedeeld met de schoolbesturen en worden vervolgens opgenomen in het volgende convenant, dat vanaf 2015 gaat gelden voor de schoolbesturen waar de Pabo mee samenwerkt.

De Pabo neemt deel aan verschillende nationale en internationale overleggen en netwerken, waaronder ETEN (European Teacher Education Network). Landelijk participeert de Pabo in het LOBO. Met enkele pabo's uit de regio is het Educom-netwerk opgericht. Deze pabo's fungeren als 'critical friends', waarmee onder andere onderling audits georganiseerd worden ten behoeve van de onderwijskwaliteit.

Het cluster Educatie neemt ook deel aan internationale ontwikkelingssamenwerkingsprojecten. Een aantal docenten van het cluster participeert in deze projecten. De kennis en de ervaringen die deze docenten opdoen worden vervolgens weer ingezet in onder andere het aanbod van de minor Internationalisering en Passend Onderwijs. Ook participeren veel docenten in verschillende netwerken zoals EL WleR voor rekenen, LOPON voor taal, VGN voor geschiedenis, KNAG voor aardrijkskunde, VELON en ATEE (Association of Teacher Education Europe).

De commissie constateert dat de Pabo structureel werkt aan de ontwikkeling en actualisering van het profiel. De commissie stelt vast dat de ruime deelname aan netwerken en het overleg met de beroepenveldcommissie voor docenten en management veel informatie oplevert, die onder andere voor benchmarking gebruikt wordt. De commissie heeft veel waardering voor de open houding van de Pabo en de sterke bereidheid zich te blijven ontwikkelen en kansen uit te werken. Deze houding komt de actualiteit van het profiel van de opleiding ten goede.

Niveau

De commissie stelt vast dat de gehanteerde SBL-competenties qua niveau voldoen aan internationaal aanvaarde niveaubeschrijvingen voor hbo-opleidingen in het algemeen en voor lerarenopleidingen in het bijzonder.

2. Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.
Toelichting: De inhoud en vormgeving van het programma stelt de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de onderwijsleeromgeving als **goed** voor de Pabo (voltijd en deeltijd). De opleiding slaagt er zeer goed in om de docentenpraktijk en kennisopbouw in het programma te integreren, met een sterke horizontale en verticale verbinding in het programma. Dit zorgt voor een voor studenten aantrekkelijk en adequaat programma om de beoogde kwalificaties te behalen. Bovendien kunnen studenten veel keuzes maken in het programma, om zo goed aan te sluiten op het eigen talent. Die mogelijkheden om te differentiëren in het onderwijsprogramma zijn er zowel op vakinhoudelijk gebied (bijvoorbeeld sport- of cultuurklas), als pedagogisch gebied (jonge kind of oudere kind). De opleiding komt zichtbaar tegemoet aan de nadrukkelijke wens ‘liever verdieping dan verbreding’ vanuit zowel studenten als het werkveld.

Daarnaast stelt dit de studenten in staat een hoger inhoudelijk niveau te bereiken op de gekozen specialisaties.

De commissie stelt vast dat de opleiding zowel de voltijd- als de deeltijdstudenten in staat stelt de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De commissie heeft waardering voor de aangebrachte samenhang in het programma en de zorgvuldige ‘verkaveling’ van de competenties in het programma, door de vertaling in jaardoelen en periodedoelelen. Bij beide opleidingen staan de onderwijsblokken zowel horizontaal als verticaal in verbinding. De opleiding heeft de kennisbases adequaat verwerkt in het onderwijsprogramma.

Het studiemateriaal van de Pabo is als overwegend praktisch te karakteriseren en kent weinig internationale bronnen. Studenten beschrijven de literatuur als veel, maar niet moeilijk. De commissie daagt de opleiding uit om meer studiemateriaal van buiten de grenzen te gaan inzetten.

De Pabo heeft op zorgvuldige wijze een opbouw aangebracht in de gestelde eisen en de opdrachten in de stages, stelt de commissie vast. Studenten werken aan concrete stageopdrachten en verzorgen onderwijsleeractiviteiten, opbouwend in niveau, omvang en gevraagde zelfsturing.

In de Pabo werken studenten in voldoende mate aan onderzoeksopdrachten, waarbij zij toewerken naar het gewenste eindniveau. De Pabo kan daarbij meer inzicht geven in hoe deze onderzoekslijn aansluit op de visie van de opleiding. Mogelijk is een deels andere invulling van de onderzoekslijn dan meer passend.

De Vrijeschool Pabo kent een hoge uitval in de propedeutische fase. De uitval is echter niet afwijkend ten opzichte van andere pabo's in Nederland. Ook in de hoofdfase vallen nog relatief veel studenten uit. De rendementen zijn volgens de commissie een aandachtspunt voor de opleiding. Het intake-traject is hierbij een goede start.

Het docententeam kenmerkt zich door een hoge mate van bevoegenheid en een sterke teamgeest. Studenten bevestigden dit beeld; zij spraken zich tegenover de commissie zeer positief uit over de staf. De commissie heeft waardering voor de bovengemiddelde wijze waarop de managers en docenten reageren op signalen uit de omgeving. Men presenteert zich als zeer communicatief, in beweging en met veranderingsbereidheid. Deze houding geeft de commissie vertrouwen in de innovatiekracht van de opleiding.

In de ogen van de commissie sluiten de faciliteiten van de opleiding goed aan bij de eisen van het programma.

Inrichting onderwijsprogramma's

De Pabo heeft de onderwijsprogramma's van de voltijdopleiding, de Academische Pabo en de tweejarige deeltijdopleiding visueel gemaakt in onderwijsprogrammaposters. Deze posters zijn opgenomen in Bijlage 5.

Ieder jaar van de voltijdopleiding (240 EC) heeft een thema, jaarfocus genoemd. Het eerste jaar heeft bij-

voorbeeld als jaarfocus 'beroepsvaardigheid en oriëntatie'. De opleiding heeft de vier periodes per jaar ook een eigen thema gegeven. De derde periode van het eerste jaar kent bijvoorbeeld het thema 'Leiden van leersituatie'. In iedere periode heeft de opleiding een aantal blokken gepositioneerd, zoals een blok Vaardigheidstrainingen (6 EC) en een blok Vakateliers (4 EC). Enkele blokken, zoals Onderzoek en onderwijsontwikkeling, lopen door over een heel semester

(twee blokken). Daarnaast zijn er per semester studiepunten voor de Stage en de landelijke toetsen te behalen.

Het Pabo-deel van de Academische Pabo (240 EC) is een afgeleide van het voltijdprogramma. Studenten volgen een gecombineerd programma, aangeboden door de Pabo en de opleiding Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Leiden. Per jaar verschilt de precieze verhouding tussen de studiepunten die behaald worden in beide opleidingen. Zo halen de studenten in jaar 1 voor het pabodeel 31 EC en voor het pedagogische deel 29 EC. In jaar 2 halen de studenten voor het pabodeel 22 EC en voor het pedagogische deel 38 EC. In jaar 3 en 4 halen de studenten voor zowel het pabodeel als het pedagogische deel 30 EC. Concreet betekent dit voor de Pabo dat een bepaald aantal studiepunten van het paboprogramma van elk studiejaar als vrijstelling wordt behandeld voor de Academische Pabostudenten. In het document 'Verantwoording ACPA' geeft de opleiding een verantwoording voor de vrijstellingen.

De tweejarige deeltijdopleiding (240 EC) is een sterk gecomprimeerde variant van de voltijdopleiding. Alle onderdelen die niet of verkort worden aangeboden ten opzichte van het voltijdprogramma zijn verantwoord in 'Verantwoording tweejarige deeltijdopleiding'. Het docentgebonden deel van het onderwijsprogramma omvat 120 EC en bestaat uit het bijwonen van en actief bijdragen aan bijeenkomsten op de Pabo, het doen van praktijkstages en het voorbereiden en afleggen van toetsen. De overige 120 EC is door zelfstudie te behalen. Het gaat hier om kennis en vaardigheden die voortvloeien uit de hbo-kwalificaties en die niet rechtstreeks met het beroep van leerkracht basisonderwijs verband houden. In het voltijdprogramma wordt deze kennis en vaardigheid over het algemeen geïntegreerd aangeboden in het onderwijsprogramma. Vanwege de specifieke aard van de deeltijd doelgroep heeft de opleiding ervoor gekozen om deze modules in de deeltijd apart aan te bieden in de volgende vijf modules: 1. Leervaardigheden, 2. Professionele communicatie, 3. Professionele reflectie, 4. Inhoudelijke specialisatie/keuzeminor en 5. Onderzoek. De opleiding veronderstelt dat studenten met een HBO-of WO-achtergrond de doelen van deze

De Pabo komt met de differentiatie-mogelijkheden zichtbaar tegemoet aan de nadrukkelijke wens 'liever verdieping dan verbreding' vanuit zowel studenten als het werkveld.

modules al ten dele of geheel bezitten. Vanuit deze veronderstelling biedt de opleiding de modules in zelfstudie en onbegeleid aan. Studenten kunnen wel op eigen initiatief deelnemen aan lessen op de hogeschool waarin deze moduledoelen centraal staan. Indien de student bewijst dat hij reeds in staat is om te voldoen aan de toetsdoelen van deze modules, worden de studiepunten toegekend aan de student.

Studenten maken bij aanvang van de opleiding een keuze voor een opleidingsvariant; Academische Pabo, Sportklas, Cultuurklas, Opleiden in de school of het reguliere traject. In de Sportklas en Cultuurklas volgen studenten extra workshops op het gebied van respectievelijk sport en cultuureducatie in het onderwijs.

Studenten ontwikkelen hun talenten op het betreffende gebied in het onderwijs en vanuit hun passie kunnen zij iets extra's bieden op scholen, bijvoorbeeld als coördinator gezond gedrag of als cultuurcoördinator. De variant 'Opleiden in de school' is in samenwerking met het schoolbestuur Lucas Onderwijs opgezet. Studenten van dit traject lopen twee dagen per week stage, ontvangen hiervoor een stagevergoeding en krijgen aan het eind van de studie voorrang bij sollicitatie. Omdat zowel het werkveld als studenten het leren in de praktijk positief waarderen, wordt het Opleiden in de schooltraject in de voltijdopleiding vanaf studiejaar 2014-2015 verder uitgebreid naar andere schoolbesturen. Verder maken studenten gedurende de opleiding ook keuzes, bijvoorbeeld voor de invulling van onderzoeks- en onderwijsontwikkelopdrachten, stageopdrachten, vakverdiepingen, leertijdsspecialisatie, levensbeschouwelijke specialisatie en minoren.

De commissie heeft de onderwijsprogramma's van de varianten bestudeerd en besproken met studenten en docenten. De commissie heeft waardering voor de aangebrachte samenhang in de programma's. De blokken zijn geen op zichzelf staande, losse eenheden maar staan zowel horizontaal als verticaal met elkaar in verbinding. Jaarfocus, jaardoelen, periodethema's en periodedoelen zorgen voor onderlinge verticale verbindingen tussen onderwijseenheden. Door de verschillende jaren duidelijke kaders mee te geven, ontstaat transparantie, stelt de commissie vast. Ge-

nerieke leerlijnen zoals de kennisbaseslijn en de pedagogieklijn versterken de samenhang. Studenten en alumni bevestigden in de gesprekken de logische opbouw van de onderwijsprogramma's en kunnen deze goed toelichten. Zij gaven daarbij aan dat de meeste docenten in hun colleges de lesstof toelichten aan de hand van concrete praktijkvoorbeelden.

De commissie vroeg zich in het bijzonder af of de studenten van de Academische Pabo voldoende samenhang in het onderwijsprogramma ervaren, aangezien zij bij twee onderwijsinstellingen studeren. De studenten van de Academische Pabo spraken zich in het gesprek met de commissie positief uit over de samenhang. De twee instellingen weten het onderwijs goed op elkaar af te stemmen.

De Pabo heeft een projectgroep samengesteld om de Academische Pabo te vernieuwen. De commissie heeft het Projectplan gelezen dat hiertoe is opgesteld. Hieruit blijkt dat de opleiding vooral wil behouden wat er goed gaat en wil kijken hoe zij het programma kan optimaliseren. Gestart is met een analyse van de huidige doelen en opzet van het programma van de Academische Pabo. De commissie waardeert de aandacht voor de optimalisatie van het onderwijsprogramma en raadt de opleiding aan om daarbij scherpere doelen te formuleren, gebaseerd op een helder uitstroomprofiel voor afgestudeerden. In het projectplan mist de commissie namelijk de link tussen de voorgestelde aanpassingen in het onderwijsprogramma en de beoogde eindkwalificaties.

De commissie heeft tijdens de visitatie het studiemateriaal van verschillende onderwijseenheden ingezien. De commissie heeft daarbij ook de actualiteit en de breedte van het onderwijsaanbod bestudeerd. De commissie heeft ter verificatie van de documentatie in de verschillende gesprekken uitgebreid gesproken over de inhoud en het niveau van de opleiding. De commissie concludeert dat de opleiding passende literatuur aanbiedt. Het studiemateriaal is als overwegend praktisch te karakteriseren en kent weinig internationale bronnen. Studenten beschrijven de literatuur als veel, maar niet moeilijk. De commissie daagt de opleiding uit om meer internationaal georiënteerde verdiepende literatuur te gaan inzetten.

De commissie heeft veel waardering voor de mogelijkheden om te differentiëren in de onderwijspro-

gramma's zowel op vakinhoudelijk gebied als pedagogisch gebied (jonge kind of oudere kind). De opleiding komt zichtbaar tegemoet aan de nadrukkelijke wens 'liever verdieping dan verbreding' vanuit zowel studenten als het werkveld, die is uitgesproken bij de onderwijsprogramma-vernieuwing die plaatsvond vanaf 2009.

Implementatie kennisbasis en kennistoetsing

De commissie heeft extra aandacht besteed aan de implementatie van de kennisbases en de kennistoetsing in het onderwijsprogramma, aangezien dit een focuspunt is van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. Aandacht is besteed aan de wijze van implementatie van de kennisbases en kennistoetsing, de effecten op het eindniveau van studenten en de tevredenheid van docenten en studenten over de kennisbasis en de kennistoetsen. Op basis van bestudering van onderwijsmateriaal en gesprekken met docenten en studenten stelt de commissie vast dat de Pabo de kennisbases adequaat heeft verwerkt in het onderwijsprogramma. De onderdelen van de kennisbases voor taal en rekenen komen zichtbaar terug in het programma. Ook de generieke kennisbasis is verankerd in het programma. Daarnaast neemt de opleiding de landelijke kennistoetsen af.

De commissie heeft de mening van studenten en docenten gevraagd over de verankering van de kennisbases en kennistoetsing in het programma. Zij gaven aan hier tevreden over te zijn.

In de paragraaf 'Instroom en doorstroom' behandelt de commissie de rendementen van de opleiding. Zoals op die plek wordt beschreven, besteedt de opleiding veel aandacht aan het selecteren van de juiste studenten voor de opleiding. De uitval in het eerste jaar, maar ook nog daarna, is hoog. De resultaten op de kennistoetsen spelen hier een belangrijke rol. De opleiding geeft in dit verband aan dat zij weliswaar oog heeft voor rendementen, maar niet wil tornen aan het te behalen niveau. In standaard 3 behandelt de commissie het eindniveau van de studenten.

Werkplekieren

De Pabo heeft het werkplekieren ingebed in het onderwijsprogramma. De commissie heeft bij de beoordeling van het werkplekieren extra aandacht besteed aan de kwaliteit van de docenten op de werkplek,

aangezien dit een focuspunt is van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. De commissie heeft onder andere antwoord gezocht op de volgende twee vragen: Welke maatregelen heeft de instelling getroffen om de vakinhoudelijke, vakdidactische en onderwijskundige kwaliteit van de docenten in de scholen te verhogen? Welke maatregelen heeft de opleiding getroffen om de kwaliteit van de schoolopleiders en begeleiders van de studenten op de werkplek te verhogen? De commissie heeft dit besproken in de gesprekken met studenten, docenten en het werkveld.

De Pabo heeft ervoor gekozen om studenten in Pabo 1 te laten starten met een stage in de middenbouw (groep 3-6) (6 EC in semester 1, 6 EC in semester 2). De ervaring van de opleiding is dat de succeservaring in deze groepen het grootst is. In Pabo 2 lopen studenten stage in de lage onderbouw (groep 1, 2 of eventueel groep 3) en/ of de hoge bovenbouw (groep 7,8 evt. groep 6) (6 EC in semester 1, 6 EC in semester 2). Aangezien studenten breed worden opgeleid, beveelt de opleiding studenten aan om halverwege Pabo 2 te wisselen van bouw en zich op die manier breed te oriënteren. Sommige studenten weten echter al heel goed waarin ze willen specialiseren. De opleiding biedt deze studenten de mogelijkheid om het gehele tweede jaar in dezelfde voorkeursbouw stage te lopen. In Pabo 3 lopen studenten stage in hun specialisatie Jonge Kind of Oudere Kind. Daarnaast is het de bedoeling dat de studenten op een binnenstadsschool stagelopen (6 EC) en in semester 2 op een vernieuwingschool en/of sbo school (6 EC).

In het vierde studiejaar volgen studenten in het eerste semester een minor naar keuze. Wanneer studenten kiezen voor een opleidings specifieke minor ('Pabominor'), dan bevat deze in principe een stagecomponent. Wanneer studenten kiezen voor een hogeschoolbrede minor, geldt de stagecomponent niet. Deze studenten lopen dan in het eerste semester van Pabo 4 geen stage. Het tweede semester bestaat uit de LIO-eindstage. De LIO-eindstage is het afsluitende onderdeel waarin de student circa 5 maanden stage loopt op een basisschool, in één vaste groep.

De opleiding heeft op zorgvuldige wijze een opbouw aangebracht in de gestelde eisen en de opdrachten in de stages, stelt de commissie vast. Studenten werken aan concrete stage-opdrachten en verzorgen onderwijsleeractiviteiten, opbouwend in niveau, omvang

en gevraagde zelfsturing. De student werkt bijvoorbeeld in het eerste studiejaar geleidelijk toe naar het verzorgen van minimaal drie keer een aaneengesloten dagdeel aan onderwijsleeractiviteiten. In de vakateliers, vakoverzichten, vakverdiepingen en vaardigheidstrainingen krijgt de student kennis en vaardigheden voor het lesgeven aangereikt. Studenten vertelden de commissie dat zij af en toe concrete suggesties voor toepassing in de praktijk hadden gemist. Zij hadden bijvoorbeeld graag al voor hun eerste stage les willen krijgen in het houden van orde en autoriteit. Zij gaven aan dat het nut en de duidelijkheid van de vaardigheidstraining te veel afhangt van de studiebegeleider. Wel zijn de vaardigheidstrainingen helder beschreven in kaarten. De commissie adviseert de opleiding om er scherper op toe te zien dat studenten zich voldoende toegerust voelen voor hun (eerste) stages.

De stage wordt begeleid door docenten van de Pabo en door begeleiders op school. De commissie constateert dat de opleiding veel aandacht heeft voor afstemming tussen de begeleiders in de scholen (mentoren) en de eisen die de opleiding stelt aan de stage(opdrachten). De Pabo heeft uitgebreide handelingen opgesteld met daarin duidelijke opdrachten en beoordelingscriteria. De commissie heeft met enkele mentoren gesproken over de voorwaarden die de opleidingen stellen aan de stages. Zij gaven aan dat de richtlijnen van de opleidingen zeer helder zijn en dat de beoordelingscriteria en -formulieren hen duidelijk richting geven over welk niveau van de studenten wordt verwacht en aan welke concrete opdrachten zij moeten werken. Verder organiseert de opleiding regelmatig informatiedagen voor mentoren, waar verdere afstemming plaatsvindt. De commissie stelt vast dat de docenten goed contact houden met het werkveld, onder andere doordat zij vrijwel wekelijks in de praktijk komen voor stagebegeleiding.

Eind 2013 is de Pabo met een zestal schoolbesturen het project 'Samen Opleiden 2.0' gestart, vanuit de Regeling versterking samenwerking lerarenopleiding en scholen van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Uit dit project komt voort dat leerkrachten uit het basisonderwijs worden ingezet in de Pabo, bijvoorbeeld als stagebegeleider of studiebegeleider. Daarnaast wordt per schoolbestuur een schoolopleider aangesteld die bovenschools zorg draagt voor het opleiden van mentoren. De commissie heeft waardering voor deze extra aandacht voor

de kwaliteit van het werkplekleren, waarbij de Pabo de opbrengsten van dit project deelt met andere schoolbesturen.

De commissie is nagegaan in hoeverre de opleiding ingrijpt als zij merkt dat de stageplek en/of de begeleiding op de stage niet voldoet aan de eisen die de opleidingen daar aan stellen. De opleiding heeft de commissie ervan overtuigd dat zij voldoende zicht heeft op de kwaliteit van de stageplekken en begeleiding en dat zij waar nodig ingrijpt. Daarbij wordt ook het overleg met het schoolbestuur over het functioneren van de mentoren richting de student en in de klassensituatie niet geschuwd, bleek uit de toelichting in de gesprekken.

Programma dekt de eindkwalificaties

De commissie is nagegaan in hoeverre de door de Pabo gehanteerde eindkwalificaties terug zijn te vinden in het onderwijsprogramma. Zij heeft daartoe tijdens de visitatie de beschrijving, het studiemateriaal en de toetsen van verschillende modules ingezien.

De Pabo heeft in het 'Raamwerk leerplan' de SBL-competenties vertaald naar jaarfocussen, jaardoelen en periodethema's. Bij een recente onderwijsprogrammaherziening heeft de opleiding deze herschikt en waar nodig van nieuwe inhoud voorzien. Vervolgens heeft de opleiding vanuit het leerplan periodedoelen geformuleerd die richtinggevend waren bij het ontwerpen van het uiteindelijke onderwijs. De periodedoelen vormen de minimaal te behalen (tussentijdse) doelen per periode, een soort 'piketpaaltjes' verspreid over de leerjaren. De periodedoelen in de opleiding zijn cumulatief van karakter, dat wil zeggen dat reeds verworven periodedoelen ook in de daarop volgende perioden blijven gelden en gezamenlijk opbouwen naar de eindkwalificaties.

De commissie stelt vast dat de inhoud en het niveau van de programmaonderdelen adequaat zijn en waarborgen dat afgestudeerden van alle trajecten voldoen aan de gehanteerde eindkwalificaties. De commissie heeft waardering voor de zorgvuldige 'verkaveling' van de competenties in het programma, door de vertaling in jaardoelen en periodedoelen.

De commissie heeft in de kritische reflectie en bijlagen duidelijke overzichten per variant gemist waarin

de opleiding schematisch weergeeft hoe de programma's zijn opgebouwd uit programmaonderdelen. De onderwijsprogramm posters (bijlage 5) geven slechts een globaal beeld, terwijl de overzichten in de OER niet inzichtelijk maken hoe de programmaonderdelen ten opzichte van elkaar zijn geprogrammeerd. Het was voor de commissie in beginsel een puzzel om te achterhalen in hoeverre de onderwijsprogramma's de eindkwalificaties dekken en in hoeverre de programmaonderdelen een logische opbouw en samenhang kennen.

Actualiteit

De commissie stelt vast dat de Pabo structureel werkt aan de ontwikkeling en actualisering van het onderwijsprogramma. Docenten bezoeken regelmatig basisscholen en dat levert input voor hun eigen onderwijs. In de beroepenveldcommissies vindt afstemming plaats tussen de wensen en behoeften vanuit het werkveld en de opleiding, bijvoorbeeld over de invulling van het werkplekleren.

Onderzoek

De kritische reflectie geeft beperkt inzicht in de wijze waarop er in het onderwijsprogramma aandacht is voor het creëren van een kritische, onderzoekende houding bij studenten. De Pabo doet dit op een eigen manier, blijkt uit de gesprekken en overige documentatie.

Gedurende de gehele opleiding doen de studenten onderzoek en voeren zij onderwijsontwikkelopdrachten uit. Met onderzoeksopdrachtkaarten krijgen studenten inzicht in wat op verschillende momenten in de studie van hen wordt verwacht. De onderzoeksopdrachten zijn voldoende gekoppeld aan de onderwijspraktijk en zijn opbouwend in niveau, stelt de commissie vast. Wel daagt de commissie de opleiding uit om vanuit de eigen visie op het te behalen eindniveau, scherper te definiëren hoe de opleiding de kritische, onderzoekende houding van studenten in producten terug wil zien. De commissie vraagt zich af of de invulling van het huidige praktijkonderzoek de meest passende keuze is (zie ook standaard 3).

Onderwijsconcept

De commissie stelt vast dat de Pabo passende werkvormen inzet vanuit een duidelijke visie op activerend leren, waarbij docenten voor studenten als rolmodel kunnen fungeren.

De opleiding beschrijft haar onderwijsconcept in de Pabogids. De opleiding hanteert een 'ontwikkelingsgerichte aanpak' en zoekt daarin naar een goede balans tussen sturing door de opleiders en zelfsturing van de student. Verder kenmerkt de leeromgeving zich als 'pendel tussen theorie en praktijk': de opleiding zoekt naar de juiste balans tussen het leren op de opleiding en het leren in de praktijk. De opleiding beoogt dat studenten zich ontwikkelen tot 'eigenzinnige leraren'. Ten slotte beschrijft de opleiding dat zij zich kenmerkt door 'actief leren in een professionele leergemeenschap'. De opleiding daagt de studenten uit om actief te participeren door gebruik te maken van activerende werkvormen en didactiek tijdens colleges, vakateliers en vaardigheidstrainingen en door de inzet van studentgestuurde onderwijsvormen in projecten en onderzoek.

De commissie constateert op basis van de gevoerde gesprekken dat de opleiding haar onderwijsconcept goed in de onderwijspraktijk heeft vertaald. Studenten bevestigden dat de mate van zelfsturing groter wordt naarmate zij verder in de opleiding komen. Ook gaven docenten en studenten aansprekende voorbeelden van activerende werkvormen zoals zij in de onderwijspraktijk worden toegepast. De ontwikkeling tot 'eigenzinnige leraren' komt sterk tot uitdrukking in de vele keuzemogelijkheden in de opleiding en de actieve aanmoediging om vanuit eigen talenten en passie keuzes te maken.

Uit de gesprekken met de docenten krijgt de commissie de indruk dat docenten nog weinig de eigen didactische keuzes op elkaar afstemmen. Docenten praten enthousiast over de eigen didactiek, maar lijken beperkt op de hoogte van elkaars werkwijze. De commissie adviseert de opleiding om zich sterker te profileren op haar didactisch profiel en regelmatige afstemming op dat terrein tussen docenten te organiseren.

Studiebegeleiding en studeerbaarheid

Op basis van de gesprekken met studenten en alumni en het materiaal dat door de opleiding ter beschikking is gesteld, oordeelt de commissie dat er sprake is van een studeerbaar programma, mede door de goede studiebegeleiding, de heldere structuur en vaste onderwijsdagen voor studenten. De studiebelasting van de verschillende varianten is adequaat, waarbij de studenten van de deeltijdopleidingen de hoogste studielast rapporteerden. Het onderwijsprogramma is voldoende uitdagend. Studenten ervaren geen specifieke struikelblokken.

De studiebegeleider is het belangrijkste aanspreekpunt voor de student. Hij houdt de studievoortgang in de gaten en voert regelmatig gesprekken met de studenten om leerdoelen te bepalen en studieresultaten te bespreken. Een studiebegeleider begeleidt tussen de tien en vijftien studenten. De studiebegeleiding wordt betekenisvol door de koppeling aan vaardigheidstraining en stagebegeleiding in jaar 1, onderzoek in jaar 2 en 3 en LIO-begeleiding in jaar 4. De studenten spraken zich er tegen de commissie positief over uit dat de studiebegeleider in het eerste jaar ook de stagebegeleider was. De begeleider kreeg zo een compleet beeld van de studenten en voor de studenten voelde het vertrouwd. Deze koppeling is in de latere jaren losgelaten. Dit is passend, vonden de studenten.

De commissie heeft de studenten tijdens de visitatie gevraagd hoe zij de studielast ervaren. De voltijdstudenten waarmee de commissie gesproken heeft, besteden gemiddeld dertig uur per week aan hun studie. Studenten vinden de leerstof over het algemeen 'veel, maar niet moeilijk'. De opleiding is volgens hen over het geheel genomen goed te volgen en het onderwijsprogramma passend. Vooral studenten met een vwo-achtergrond vinden dat het programma op sommige onderdelen best zwaarder en uitdagender mag. Zij gaven daarbij aan dat je gestimuleerd wordt om meer uitdaging te zoeken als je dit wenst. Je kunt bijvoorbeeld meedoen aan het wetenschapsknooppunt, je kunt het honours programma volgen, je kunt extra vakverdiepingen volgen of kiezen voor de cultuur- of sportklas.

Studenten van de Academische Pabo rapporteren een zwaardere onderwijsbelasting. Zij hebben relatief veel contacturen en besteden veel tijd aan zelfstudie. Deze studenten gaven aan ook regelmatig een dag in het weekend te moeten studeren.

Deeltijdstudenten worden geacht veertig uur per week te studeren gedurende twee jaar. Zij volgen twee avonden van vier uur college en lopen één dag stage. Daarnaast hebben zij minimaal twee dagen zelfstudie. De studielast wordt als hoog ervaren door de deeltijdstudenten, stelt de commissie vast. Veel studenten lopen dan ook uit in het derde jaar. Zij stellen bijvoorbeeld enkele programmaonderdelen uit.

De commissie concludeert dat de studielast reëel is. De commissie vindt de studielast van de deeltijdopleiding aan de hoge kant, maar vindt deze nog acceptabel.

Instream en doorstroom

De commissie heeft bij de beoordeling van de instroom en doorstroom extra aandacht besteed aan de kwaliteit van de instromende student, aangezien dit een focuspunt is van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. De commissie heeft in het bijzonder antwoord gezocht op de volgende vragen: Welke extra eisen stelt de instelling aan voorkennis van de student op het gebied van kennis, met name voor instromende studenten vanuit het mbo? Welke maatregelen heeft de instelling getroffen voor het wegwerken van deficiënties door de instromende studenten? Welke maatregelen heeft de instelling getroffen om de kwaliteit van de instromende studenten te verhogen?

In 2013 startten 171 studenten met de voltijdopleiding. 82 studenten startten met de Academische Pabo en 40 studenten startten met de deeltijdopleiding. In september 2014 studeren in totaal 775 studenten aan de Pabo. Hiervan volgen 465 studenten de voltijdopleiding, 208 studenten de Academische Pabo, 55 studenten de tweejarige deeltijdopleiding en aan de vierjarige deeltijdopleiding studeren momenteel nog 47 studenten.

De Pabo is in 2012 gestart met een 'intaketraject'. Het doel is om studenten voor de start van de opleiding een studieadvies te geven. Dit doet de Pabo op basis van een digitale vragenlijst, een motivatiebrief, behaalde cijfers (met name voor taal en rekenen), een intakegesprek en vanaf 2013 ook met een diagnostische taal- en rekentoets. De student krijgt het advies zowel mondeling als op schrift. Een positief advies

wordt gegeven wanneer de opleiding van mening is dat de student een reëel beroepsbeeld heeft, het beoogde niveau kan behalen en over een goede motivatie beschikt. In geval van een negatief advies wordt vermeld dat uitschrijven voor de opleiding wordt aanbevolen.

Bovenstaande geldt voor de voltijdopleiding. Studenten die de tweejarige deeltijdopleiding willen volgen, vullen een digitaal intakeformulier in. Deze studenten hebben een hbo/ wo-diploma op basis waarvan verwacht mag worden dat ze het niveau aankunnen, ze hebben al studie-ervaring en hebben over het algemeen een reëel beroepsbeeld. Daarom dient het intake-traject enkel als input voor de studiebegeleiding en niet voor het geven van een studieadvies.

Studenten die zich willen aanmelden voor de Academische Pabo volgen een andere intakeprocedure. Deze studenten worden geselecteerd op basis van een cijferlijst, sollicitatiebrief en een sollicitatiegesprek. De sollicitatiegesprekken worden gevoerd door een afvaardiging vanuit de Pabo en Pedagogische Wetenschappen.

De intake-trajecten van de Pabo vormen input voor de studiebegeleiding en vormen de start van de gesprekscyclus met de studiebegeleider. Aan het einde van de propedeutische fase geeft de examencommissie een bindend studieadvies. Een student krijgt een negatief bindend studieadvies wanneer hij de rekentoets (Wiscat) en/of de landelijke taaltoets niet heeft behaald, stage 2 niet heeft behaald of minder dan 40 EC (studiepunten) heeft behaald.

De commissie heeft de rendementcijfers bestudeerd en constateert dat de uitval in de propedeutische fase vrij hoog is. Over de afgelopen zes jaar is de gemiddelde uitval in het eerste opleidingsjaar van de voltijdopleiding 43%, variërend van 35% tot 52%. Binnen de Academische Pabo is de uitval in het eerste jaar aanzienlijk lager (20% in 2012-2013). De opleiding beschrijft in de kritische reflectie dat zij beoogt dat het eerste studiejaar een sterk oriënterend en selec-

terend karakter heeft. Het is de bedoeling dat als studenten de propedeuse eenmaal hebben behaald, het uitvalpercentage gering is en niet is terug te voeren op een te hoog niveau van de opleiding. De commissie ziet echter ook nog een hoge uitval in de hoofdfase. De opleiding rapporteert uitvalpercentages in de hoofdfase van gemiddeld 23% (variërend van 19% tot 28%). Het percentage studenten dat de opleiding met een diploma afrondt binnen zes jaar schommelt voor de voltijdopleiding tussen 38% en 51%, en voor de deeltijdopleiding tussen 24% en 44%. Bij landelijke vergelijkingen van rendementsgegevens van pabo's en vergelijkingen met andere opleidingen binnen Hogeschool Leiden blijkt dat de percentages van de Pabo niet afwijkend zijn.

De commissie heeft haar zorg over de uitval besproken in verschillende gesprekken. De opleiding zoekt naar mogelijkheden om de uitval te beperken, zonder af te doen aan de kwaliteit. De commissie beveelt daarnaast aan om in de cijfers een onderscheid te maken tussen de verschillende instroomniveaus.

De commissie vindt de rendementen een aandachtspunt voor de opleiding. De commissie ziet dat de opleiding met het intaketraject werkt aan het verhogen van de rendementen. De commissie denkt dat het verder uitbreiden van de intakeprocedure een positief effect kan hebben op het verlagen van de uitval. Uit de gesprekken bleek het de commissie dat de grootste uitval wordt veroorzaakt door een verkeerd beroepsbeeld of door het niet halen van de kennistoetsen. Een verplichte meeloopdag en bijvoorbeeld een verplichte kennistoets voor aanmelding zouden uit kunnen maken. Hoewel het halen van een kennistoets geen toelatingseis kan zijn, zou een onvoldoende resultaat mogelijk wel inschrijving ontmoedigen.

Docenten

De Pabo en de Vrijeschool Pabo hebben ieder een eigen docententeam, waarbij steeds vaker gebruik wordt gemaakt van elkaars expertise.

De commissie heeft waardering voor de bovengemiddelde wijze waarop de managers en docenten reageren op signalen uit de omgeving. Men presenteert zich als zeer communicatief, in beweging en met veranderingsbereidheid. Deze houding geeft de commissie vertrouwen in de innovatiekracht van de opleiding.

De commissie heeft bij de beoordeling extra aandacht besteed aan de kwaliteit van de docenten van de Pabo én de docenten op de werkplek en de kwaliteit van de vakdidacticus in het bijzonder, aangezien dit focuspunten zijn van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. De commissie heeft in het bijzonder ant-

woord gezocht op de volgende vragen: Welke maatregelen heeft de instelling getroffen om de vakinhoudelijke, vakdidactische en onderwijskundige kwaliteit van de docenten in de scholen te verhogen? Welke maatregelen heeft de opleiding getroffen om de kwaliteit van de schoolopleiders en begeleiders van de studenten op de werkplek te verhogen? Hoeveel docenten (instituuopleiders en schoolopleiders) zijn er geregistreerd in het beroepsregister

voor lerarenopleiders?

De commissie heeft een aantal docenten gesproken, heeft het overzicht van de docenten bestudeerd en heeft studenten en alumni bevestigd. Zij baseert op basis daarvan haar oordeel over de kwaliteit en kwantiteit van het onderwijsgevend personeel van de Pabo. De commissie stelt vast dat de opleiding beschikt over voldoende docenten voor het verzorgen van het onderwijs. De opleiding werkt aan het verhogen van het aantal academisch opgeleide docenten. Er is ruime expertise beschikbaar op de verschillende kennisgebieden van de opleiding en veel docenten hebben recent les gegeven in het basisonderwijs. Alle docenten onderhouden contact met het werkveld. Het docententeam kenmerkt zich door een hoge mate van bevoegdheid en een sterke teamgeest. Studenten bevestigden dit beeld; zij spraken zich tegenover de commissie zeer positief uit over de staf. De commissie heeft waardering voor de bovengemiddelde wijze waarop de managers en docenten reageren op signalen uit de omgeving. Men presenteert zich als zeer communicatief, in beweging en met veranderingsbereidheid. Deze houding geeft de commissie vertrouwen in de innovatiekracht van de opleiding.

Het Paboteam bestaat uit 51 docenten (37,5 fte) en twee onderwijsmanagers. De docent-studentratio

was 1:24 op 1 oktober 2013. Het personeelsbestand van de Pabo bevat een mix van ervaring in het basisonderwijs en wetenschappelijke scholing. Van de docenten heeft 69% een mastertitel of eerstegraads lerarentitel. Twee docenten zijn gepromoveerd. De ambitie van de lerarenopleidingen is dat 90% van de docenten in 2016 over een mastertitel beschikt. In studiejaar 2012-2013 zijn twee docenten gestart met het volgen van een masteropleiding. In 2013-2014 zijn twee andere docenten met een masteropleiding gestart en is er een docent aan een promotietraject begonnen.

Docenten zijn ingedeeld in (jaar)teams die een eigen verantwoordelijkheid hebben voor het reilen en zeilen in het eigen jaar. Eén van de docenten fungeert als jaarcoördinator. In elk team wordt gestreefd naar een evenwichtige verdeling van vertegenwoordigers van de verschillende vakken. Elke docent maakt ook deel uit van een vakgroep, waarmee hij twee keer per periode inhoudelijk overlegt. Tot slot participeren docenten in diverse commissies zoals de examencommissie, toetscommissie, opleidingscommissie en onderwijsprogrammacommissie.

Het is voor de commissie zichtbaar dat de Pabo inzet op 'van en met elkaar leren'. Docenten worden regelmatig uitgedaagd zich te professionaliseren door het volgen van een opleidingstraject. Docenten hebben intervisie en volgen studiedagen. Docenten stellen een persoonlijk ontwikkelplan op en tijdens de gesprekscyclus in het kader van functioneren en beoordelen worden afspraken over professionalisering gemaakt. De functionerings- en beoordelings-cyclus betreft drie gesprekken per jaar, die mede aan de hand van evaluatieresultaten worden gevoerd. Alle docenten hebben de scholing Toetsconstructie/ Basis Kwalificatie Examinering met succes afgerond. Negen docenten hebben de scholing tot LIO-assessor gevolgd. 25 docenten zijn hierin bijgeschoold in verband met een verandering in het LIO-assessment. In 2013-2014 is een intervisietraject voor LIO-assessoren gestart. Het hele docententeam gaat jaarlijks op een tweedaagse studiereis langs scholen met vernieuwende concepten, de zogenoemde onderwijsvernieuwingreis.

Vrijwel alle docenten worden ingezet op het begeleiden van onderzoek in een van de vier studie jaren. Twee docenten participeren als onderzoeker in de kenniskring van het Lectoraat Passend Onderwijs,

twee andere docenten bij het lectoraat Natuur en ontwikkeling van het kind. In deelonderzoeken van de lectoraten participeren studenten en begeleiden docenten.

Naast eigen docenten heeft de Pabo voor één dag per week negen basisschoolleerkrachten die stagiairs begeleiden. Deze leerkrachten, werkzaam binnen regionale schoolbesturen, worden op detacheringbasis ingezet voor stagebegeleiding, incidenteel voor lessen en voor andere activiteiten die bijdragen aan de versteviging van de werkveldinbreng.

Faciliteiten

De Pabo is onderdeel van Hogeschool Leiden, gehuisvest aan de Zernikedreef te Leiden. De Pabo beschikt over diverse algemene en vaklokalen, werkgroeplokalen, spreekkamers, een ontmoetingsplein, ruime werkkamers met flexplekken voor docenten en diverse kamers met een vaste werkplek voor onder andere Ondersteuning Educatie, clustermanagement, lectoraten en de studievereniging Scola. De ruimtes van de Pabo zijn herkenbaar door hun groene kleur. Medewerkers en studenten van de Pabo kunnen ook gebruik maken van lokalen, gymzaal, werkplekken (flexplekken) en voorzieningen in het hele gebouw.

Het mediacentrum bestaat uit de mediatheek en de onderwijswerkplaats. In de mediatheek vinden studenten en docenten algemene en specifiek antroposofische informatieve literatuur uit relevante vakgebieden. De collectie van de onderwijswerkplaats omvat vakinhoudelijke en onderwijskundige (vak)literatuur, basisschool-methodes, multimediapakketten, abonnementen op relevante tijdschriften en databases. Speciaal voor de stages kunnen de studenten gebruik maken van de collecties prentenboeken, jeugdboeken en andere lesmaterialen.

In de ogen van de commissie sluiten de faciliteiten van de opleiding goed aan bij de eisen van de programma's. Als negatief punt noemden docenten en studenten van de Pabo dat Hogeschool Leiden door enorme groei te kampen heeft met een te krap gebouw. Daardoor moet men soms uitwijken naar andere gebouwen of moet er regelmatig van lokaal worden gewisseld. Dit brengt onrust en werkdruk met zich mee.

De Pabo heeft moderne media als inhoudelijk profielpunt en faciliteert dit met voorzieningen zoals eigen MacBooks, iPads en een eigen opnamestudio waar opnames voor Flipping the Classroom kunnen worden gemaakt. Ter ondersteuning van het onderwijs maakt de Pabo ook gebruik van algemene (ICT-)voorzieningen van de hogeschool.

Alle bijeenkomsten, (stage)opdrachten en toetscriteria zijn weergegeven op verschillende kaarten. Deze

materialen zijn geordend naar periode en vakgebieden en zijn oproepbaar in de jaarcourses in de Elektronische Leeromgeving. Tot 2013-2014 had elk opleidingsjaar een eigen Pabogids waarin het betreffende jaar was uitgewerkt, van de opleidingsvisie tot aan de toetsing. Vanaf 2014-2015 zijn de verschillende Pabogids in één opleidingsbrede Pabogids opgenomen. Daarnaast heeft ieder opleidingsjaar een stagegids.

3. Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing en toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting: Het gerealiseerde niveau blijkt uit de tussentijdse en afsluitende toetsen, de afstudeerwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolopleiding functioneren. De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties als **voldoende** voor de Pabo (voltijd en deeltijd).

De commissie stelt vast dat de Pabo zichtbaar ambitieus is op het terrein van toetsing, zoals zij zelf ook beschrijft in de kritische reflectie. De opleiding heeft de visie op toetsing helder vertaald in het systeem van toetsing en overzichtelijk beschreven in de toetskaders. De commissie heeft waardering voor de geïntegreerde toetsing van vakken-nis en pedagogische & didactische vaardigheden met de carousel. De communicatie rondom de toetsen is transparant, mede door het gebruik van toetscriteriakaarten. De opleiding heeft het aantal toetsen zorgvuldig teruggebracht tot een efficiënte hoeveelheid. Waar mogelijk wordt directe feedback gegeven en er is een focus op kennis en beroepsvaardigheden.

De opleiding beschikt over een helder toetsbeleid, een goed functionerende examencommissie en over docenten met veel expertise op het terrein van toetsing en beoordeling. De opleiding heeft een eigen toetscommissie.

De Pabo toont het gerealiseerd eindniveau aan met een praktijkonderzoek, een bekwaamheidsdossier, een LIO-assessment en een afstudeerpresentatie. De visitatiecommissie heeft aan de hand van gesprekken met alumni, laatstejaars studenten en op basis van bestudeerde portfolio's geconstateerd dat het eindniveau van de studenten aan de eisen van een hbo-bachelor voldoet. Het afnemende werkveld is tevreden met het niveau van de startbekwame docenten.

De commissie beoordeelt alle eindwerkstukken als voldoende. De cijfers van de opleiding voor de praktijkonderzoeken vindt de commissie wel iets aan de hoge kant. Een sterk punt is dat de studenten inhoudelijk voor interessante thema's kiezen, met een duidelijke relevantie voor het beroep. De uitvoering van het onderzoek is naar oordeel van de commissie vaak weer minder sterk. Dat uit zich bijvoorbeeld in een minder goede vertaling van onderzoeksvragen in deelvragen, of een niet zo passende onderzoekszopzet. De bekwaamheidsdossiers geven voldoende een beeld van de bekwaamheden van de studenten.

System van toetsing

De Pabo beschrijft de volgende visie op toetsing:

- samenhang in het programma en betekenisvol onderwijs vraagt om geïntegreerde toetsen;
- de toets is zo vaak mogelijk een leermoment;
- je hoeft niet alles te toetsen om te leren;
- beperkte administratieve last voor docenten.

Deze visie is uitgewerkt in het document Toetskaders (mei 2014). In dit document geeft de opleiding per leerjaar uitgangspunten van waaruit de toetsen in betreffend jaar zijn ontworpen.

De opleiding hanteert een brede variatie aan toetsvormen. Voorbeelden van toetsvormen zijn schriftelijke kennistoetsen (digitaal of op papier), verslagen, beroepsproducten, presentaties en observaties. In een onderwijseenheid worden vaak verschillende toetsvormen gecombineerd, zoals een werkstuk en een gesprek. De toetsen worden in de toetsweek afgenomen. Dit is de laatste week van een periode.

Beroepsvaardigheden worden in Pabo 1 met de zogenaamde vaardigheidscarrousel getoetst. Daarin moeten studenten aantonen over voldoende vaardigheden te beschikken om zich als leerkracht staande te houden in een basisschoolgroep. Ook kennis en attitude worden (geïntegreerd) in het carousel getoetst. In iedere periode is een carousel geprogrammeerd. Een carousel kent vier stations die als volgt zijn opgebouwd: station 1 en 2: basis beroepsvaardigheid, station 3: pedagogiek en station 4: vakspecifiek. In de stations van het vaardigheidscarrousel wordt zichtbaar op welk niveau studenten zich specifieke basisvaardigheden hebben eigen gemaakt. Zij ontvangen direct feedback op getoonde prestaties. De student kan aan de hand van de feedback nieuwe, persoonlijke leerdoelen formuleren. In periode 1 kent de carousel van 6 EC bijvoorbeeld de volgende elementen: 1. presenteer jezelf 2. voorlezen 3. pedagogiek 'Observeren en objectief verslag leggen' 4. vakspecifiek 'Moderne media en rekenen'. Studenten spraken zich

positief uit over de vaardigheidscarrousel, al gaven zij wel aan het vervelend te vinden dat de studiepunten voor de hele carrousel in één keer worden toegekend.

De commissie heeft een selectie van toetsen en gemaakt werk bestudeerd. Zij constateert dat de toetsen inhoudelijk aansluiten op het aangeboden onderwijs en van voldoende niveau zijn. Er is sprake van adequate toetsing van de beroepsgerichte kennis en vaardigheden. De commissie stelt vast dat de kwaliteit van de toetsen goed is en dat de toetsen aansluiten bij de leerdoelen van de vakken. Studenten zijn tevreden over het niveau van de toetsen. Ook de studenten van de Academische Pabo spraken zich hier positief over uit. Zij merken wel dat de toetsing op de Pabo meer kennisgericht is en de toetsing op de universiteit meer inzicht vraagt. Voor de ene student kost het minder inspanning om een dergelijke kennis-toets te halen, voor de andere student juist meer.

De docenten hebben toegelicht dat zij in het kader van het uitgangspunt dat je niet alles hoeft te toetsen, veel toetsen hebben laten vallen. Zij gaven aan dat ze per jaar nu een beter beeld hebben van de variatie aan toetsvormen. Het toetsen is efficiënter geworden. Voor de toetscarrousel bereiden studenten bijvoorbeeld acht lessen voor en wordt hen gevraagd er één van te verzorgen.

De commissie heeft bij studenten en docenten nagevraagd of de toetscriteria voldoende helder zijn, aangezien uit de laatste Nationale Studenten Enquête bleek dat studenten daar ontevreden over waren. Studenten reageren wisselend. Niet alle studenten vonden het altijd helder. De laatste jaren is hier veel verbetering in aangebracht, gaven de studenten aan. De toetscarrousel kent bijvoorbeeld duidelijke criteria en de toetskaarten zijn eveneens duidelijk. Ook zien de studenten verbetering in de beoordeling van de stages. In het verleden waren dit lange 'vinklijsten', waar studenten lastig uit konden opmaken waarom zij een bepaald cijfer kregen. Nu zijn de leerdoelen voor de stage volgens de studenten uitgewerkt in heldere criteria.

De commissie vroeg zich af of de opleiding nu meer toetsen heeft door de invoering van de kennisbases. De docenten gaven aan dat dit niet het geval is, aangezien zij al eigen kennis-toetsen hadden. De landelijke toetsen zijn hiervoor in de plaats gekomen.

De commissie stelt vast dat een aantal beoordelingsformulieren nog steeds lange lijsten met beoordelingscriteria bevatten. De commissie heeft de toepassing van Rubrics in plaats van lijsten met criteria met de opleiding besproken. De docenten gaven aan dat zij zijn gestart met de ontwikkeling van Rubrics voor toetsen in jaar 3. Zij zijn daarin nog zoekende. De afgelopen jaren is er al wel veel geïnvesteerd in het optimaliseren van de beoordelingscriteria. Docenten gaven aan dat zij samen met de toetscommissie werken aan heldere criteria, aangezien de toetscommissie heeft geconstateerd dat docenten op de toetskaarten nog te veel verschillende terminologie gebruiken.

De commissie stelt vast dat de Pabo zichtbaar ambitieus is op het terrein van toetsing, zoals zij zelf ook beschrijft in de kritische reflectie. De opleiding heeft de visie op toetsing helder vertaald in het systeem van toetsing en overzichtelijk beschreven in de toetskaders. De commissie heeft waardering voor de geïntegreerde toetsing van vakkennis en pedagogische & didactische vaardigheden met de carrousel. De communicatie rondom toetsen is transparant, mede door het gebruik van toetskaarten en toetscriteriakaarten. De opleiding biedt een beperkt aantal passende toetsen per leerjaar aan. Waar mogelijk wordt directe feedback gegeven en er is een focus op kennis en beroepsvaardigheden.

Borging

Het toetsbeleid van de Pabo is een afgeleide van het hogeschoolbrede toetsbeleid. De opleiding beschrijft het proces van toetsing in het toetshandboek van de Pabo. Jaarlijks maken de onderwijsmanagers, na advies van de curriculumcommissie en in overleg met de examencommissie, de opleidingscommissie en de toetscommissie, een toetsplan. In het toetsplan is de toetsing van het gehele onderwijsprogramma weergegeven, met alle toetsvormen en toetsmomenten.

Er is veel aandacht voor professionalisering van het team. Het voltallige team is geschoold op het gebied van toetsen en beoordelen op BKE-niveau. De toetsexpertise wordt op peil gehouden doordat collega's zich minimaal één keer per vijf jaar bijscholen. De examinatoren van het eindniveau hebben een assessortraining gevolgd en hebben intervisiebijeenkomsten.

sten onder begeleiding van experts, om de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid te vergroten. Het werkveld (bestuurders, stagecoördinatoren en mentoren) volgt jaarlijks een scholingsbijeenkomst. De Pabo maakt gebruik van gedetacheerden vanuit het werkveld. Zij volgen de intervisies en assessorentrainingen.

Bij de constructie van de toetsen wordt het 'vierogen-principe' gehanteerd. De toetsen worden beoordeeld door de docenten van de betreffende module aan de hand van een gezamenlijk ontwikkeld nakijkformat. Bij alle toetsen die het eindniveau bepalen (praktijkonderzoek, bekwaamheidsdossier, LIO-assessment, afstudeerpresentatie) treedt een tweede beoordeelaar op. Dit is ook het geval bij de meesterstukken in de minor en mondelinge toetsen zoals de eindgesprekken van de levensbeschouwelijke aktes.

De curriculumcommissie adviseert het management over wijzigingen in het onderwijsprogramma, de toetskaders en het toetsplan voor het studiejaar erop. Het management stelt de toetskaders en de onderwijs- en examenregeling (OER), met daarin het toetsplan en de modulebeschrijvingen, voor het begin van het studiejaar vast. De examencommissie ziet toe op de correcte uitvoering van de OER en is verantwoordelijk voor het aanwijzen van examinatoren (doorgaans de docenten van de opleiding) en tot slot controleert de toetscommissie de kwaliteit van de toetsen. De curriculumcommissie en de toetscommissie werken nauw samen met het management van de Pabo. De examencommissie heeft structureel overleg met het management. De adviezen aan het management vinden hun weerslag in notulen en schriftelijke adviezen. Het management communiceert op basis van deze adviezen genomen besluiten via een nieuwsbrief aan docenten en overige medewerkers van de Pabo.

De examencommissie wordt aangesteld door het College van Bestuur van Hogeschool Leiden en heeft daarmee een onafhankelijke rol binnen de opleiding. De examencommissie bestaat uit een clusterbrede voorzitter, twee docenten van de Pabo en een extern lid. De examencommissie van de Pabo werkt op organisatorisch niveau samen met het management en de toetscommissie van de Pabo. Een van de aspecten die structureel op de agenda staat is de kwaliteit van en de organisatie rondom de afname van toetsen.

De toetscommissie draagt zorg voor de interne consistentie van de toetsen, de kwaliteitscriteria van de toetsing vooraf en de beoordelingscriteria. In het overleg met de toetscommissie ligt de nadruk op het analyseren en evalueren van de toetsen binnen het onderwijsprogramma. De basis voor deze analyse is de modulebeschrijving, de roosterinformatie, de resultaten binnen Osiris en de feedback van de studenten. Naar aanleiding van deze overleggen worden verbeterpunten opgesteld.

De commissie heeft waardering voor de grondige wijze waarop de Pabo de kwaliteit van de toetsing en beoordeling borgt. Zoals hierboven is beschreven, is de Pabo ambitieus op het gebied van toetsing. Dit komt zichtbaar terug in de aandacht voor de borging van de kwaliteit. De Pabo beschikt over helder toetsbeleid en een goed functionerende, proactieve toets- en examencommissie. Daarnaast hebben de docenten veel expertise op het terrein van toetsing en beoordeling. Doordat voor iedere toets een toetsmatrijs wordt ontwikkeld, is de inhoudsvaliditeit van de toetsing geborgd en kunnen representatieve toetsen worden ontworpen.

Gerealiseerd eindniveau

De opleiding toetst het eindniveau van de studenten aan de hand van een praktijkonderzoek (jaar 3), een bekwaamheidsdossier (jaar 4), een LIO-assessment (jaar 4) en een afstudeerpresentatie (jaar 4).

1. Aan het einde van het derde leerjaar ontwerpen studenten een volledige opzet voor een onderwijsgerelateerd praktijkonderzoek en voeren dit op de werkvloer uit. De resultaten worden neergelegd in een volledig uitgewerkte onderzoeksrapportage. Voorbeelden van onderzoeksopdrachten zijn: taalgericht vakonderwijs bij rekenen en leesbevordering.
2. De opleiding heeft een reflectielijn waarbij in de loop van de studie een steeds hoger reflectieniveau wordt verwacht van studenten. In het bekwaamheidsdossier dat de student voor aanvang van het LIO-assessment samenstelt, bewijst hij over voldoende reflectieniveau en een kritisch-onderzoekende houding te beschikken. Het bekwaamheidsdossier bevat een beschrijving van de context van de LIO-stageplaats, twee beschrijvingen van kritische situaties in de onderwijspraktijk, waarvan ten minste één situatie

- van vakdidactische aard (competentie 3), een bewijs bij competentie 5 (samenwerken met collega's) en een bewijs bij competentie 6 (samenwerken met de omgeving). De student laat in het bekwaamheidsdossier zien dat hij zicht heeft op de vier beroepsrollen in relatie tot verschillende type situaties. De student weet binnen het competentieprofiel relevante (kritische) situaties en bewijzen aan te dragen, waarmee hij (een deel van) zijn startbekwaamheid aantoont. Hij verbindt in het dossier consequent theorie met de onderwijspraktijk. De student toont zich een professioneel leerkracht.
3. Tijdens de LIO-stage verzorgt de student gedurende 25 aaneengesloten (werk)dagen onderwijs aan een groep bestaande uit minimaal 15 leerlingen. De student draagt de volledige verantwoordelijkheid voor de betreffende groep. In één van de laatste weken van de LIO-stage bezoekt een assessor de student gedurende een dagdeel. In het assessmentbezoek observeert de assessor de student bij diens werkzaamheden in de groep. Na de praktijkobservatie volgt een interview met de coach van de student. Dit interview beoogt het verkrijgen van informatie over de 'gegeven ontwikkelingsruimte' die de school de student in het LIO-stage geboden heeft. Het nagesprek is een gesprek tussen de student, de assessor en een gecommiteerde (veelal een opleidingscoördinator/ schoolleider). De student toont in het gesprek aan te kunnen reflecteren op zijn eigen onderwijs en onderwijs op schoolniveau (mesoniveau). Na het assessmentbezoek maakt de assessor een eindbeoordeling op aan de hand van de vastgestelde gedragsindicatoren bij de zeven SBL-competenties.
  4. Voor publiek – docenten en studenten - presenteert de student zijn persoonlijk meesterschap. De student toont in de presentatie op een vlotte en aansprekende wijze zijn professionaliteit, onderbouwd vanuit de theorie. In de presentatie laat de student zien dat hij zicht heeft op eigen visie, passie en ambitie. Voor het publiek en de twee beoordelaars (docenten) wordt duidelijk hoe de student straks als startende leerkracht op een basisschool het 'verschil' gaat maken.

De commissie is nagegaan of de studenten van de Pabo de beoogde eindkwalificaties realiseren. Zij heeft daartoe voorafgaand aan en tijdens het bezoek

31 bekwaamheidsdossiers en praktijkonderzoeken van voltijdstudenten en vier bekwaamheidsdossiers en praktijkonderzoeken van deeltijdstudenten uit de studiejaar 2012-2013 en 2013-2014 bestudeerd.. De commissie heeft geen praktijkonderzoeken van studenten van de Academische Pabo bestudeerd, aangezien het onderzoeksniveau van deze studenten wordt beoordeeld binnen de opleiding Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Leiden. Wel heeft de commissie de bekwaamheidsdossiers bestudeerd van vier studenten van de Academische Pabo. De commissie is er op basis van de bestudering van de producten, in combinatie met gevoerde gesprekken met alumni en laatstejaars studenten van overtuigd dat studenten het beoogde eindniveau behalen. Alle bestudeerde eindwerkstukken beoordeelt zij als voldoende. In het gesprek met leden uit het beroepenveld werd bevestigd dat afgestudeerden adequaat zijn toegerust voor hun functioneren in de praktijk. Wel heeft de commissie een aantal kanttekeningen bij de bekwaamheidsdossiers en praktijkonderzoeken.

De commissie beoordeelt alle eindwerkstukken als voldoende. De cijfers van de opleiding voor de praktijkonderzoeken vindt de commissie wel iets aan de hoge kant. Een sterk punt is dat de studenten inhoudelijk voor interessante thema's kiezen, met een duidelijke relevantie voor het beroep. De uitvoering van het onderzoek is naar oordeel van de commissie vaak weer minder sterk. Dat uit zich bijvoorbeeld in een minder goede vertaling van onderzoeksvragen in deelvragen, of een niet zo passende onderzoeksopzet.

Het beoordelingsformulier van het praktijkonderzoek kent een groot aantal beoordelingscriteria. Dit levert echter geen genuanceerde oordelen op, stelt de commissie vast. Veel studenten krijgen bijvoorbeeld het oordeel 'goed' op een groot aantal criteria, terwijl de eindcijfers variëren. Verder valt de commissie taal- en spellingsfouten op. Studenten zijn er meer op gespist dan vroeger, maar het resultaat is er nog niet altijd naar, constateert de commissie. De beoordeling hierop kan strenger volgens de commissie. Bij een maximum aantal fouten zou een verslag niet voor beoordeling aangenomen moeten worden.

De bekwaamheidsdossiers geven een voldoende beeld van de bekwaamheden van de studenten, maar zijn toetstechnisch kwetsbaar, stelt de commissie

vast. Er wordt weinig gebruik gemaakt van gestandaardiseerd (voorgeschreven) bewijsmateriaal. De commissie adviseert de opleiding om enkele bewijsstukken dwingend voor te schrijven, om ervoor te zorgen dat de competenties op grondige wijze worden afgedekt in de bewijsvoering. Verder is er volgens de commissie een zekere mate van willekeur in de beoordeling zichtbaar. De commissie raadt de opleiding

aan om regelmatig kalibreersessies te organiseren om docenten meer op één lijn te brengen in de beoordeling. De commissie is van mening dat de opleiding daarbij niet moet doorschieten in uitgebreidere analytische beoordelingen met behulp van uitgebreide indicatorenlijsten.

Deel B: Vrijeschool Pabo
Hogeschool Leiden

1. Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting: De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de beoogde eindkwalificaties als **voldoende** voor de Vrijeschool Pabo (voltijd en deeltijd). De opleiding hanteert de competenties van de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL-competenties) en de kennisbases voor de pabo's als kaders voor de inrichting van het onderwijsprogramma. De Vrijeschool Pabo heeft de SBL-competenties aangevuld met een achtste bekwaamheid, kunstzinnig onderwijzen. De commissie heeft er waardering voor dat de Vrijeschool Pabo met deze extra bekwaamheid zichtbaar maakt dat het vermogen om kunstzinnig onderwijs te verzorgen een belangrijke extra eindkwalificatie van de Vrijeschool Pabo is.

Naar het oordeel van de commissie sluiten de beoogde eindkwalificaties aan bij internationale eisen, zijn deze inhoudelijk relevant en voldoen ze qua niveau. Wel is de visitatiecommissie van mening dat de opleiding haar profiel nader zouden kunnen expliciteren. De Vrijeschool Pabo profileert zich door aandacht voor talentontwikkeling. De commissie ziet dat deze profilering goed is vertaald in het onderwijsprogramma maar vindt deze profilering nog te beperkt terug in de beoogde eindkwalificaties. De commissie daagt de Vrijeschool Pabo uit om de krachtige visie en profilering scherper te verwoorden en meer zichtbaar te maken in de beoogde eindkwalificaties.

De commissie heeft waardering voor de open houding van de Vrijeschool Pabo en de sterke bereidheid zich te blijven ontwikkelen en kansen uit te werken. Deze houding komt de actualiteit van het profiel van de opleidingen ten goede.

Beroepsprofiel en varianten

De Vrijeschool Pabo leidt op tot startbekwame basisschoolleraars die onderwijs kunnen verzorgen voor de leeftijdsgroep van 4 tot en met 12 jaar. Afgestudeerden profileren zich door een specialisatie in een specifieke leeftijdsgroep: de kleuter (4-7 jaar); het schoolkind (6-12 jaar) of de jonge puber (10-14 jaar).

De vrijescholen in Nederland vallen onder het algemeen bijzonder onderwijs. De scholen gaan uit van het gedachtegoed van Rudolf Steiner, maar dit is geen leerstof voor de kinderen. Er zijn momenteel 90 vrije basisscholen in Nederland en 15 middelbare scholen. De vrije basisscholen vormen ruim 1% van het basisonderwijs in Nederland. Startbekwame leraren kunnen na de Vrijeschool Pabo ook in andere vormen van onderwijs gaan werken: de bevoegdheid geldt voor het gehele basisonderwijs. Afgestudeerden brengen in hun werk hun ontwikkelde vermogen tot het zelf ontwerpen van lessen en het geven van kunstzinnig onderwijs mee. Internationaal zijn er ruim 1000 vrijescholen, in alle werelddelen. Afgestudeerden van de Vrijeschool Pabo kunnen ook op deze scholen werk vinden.

De Vrijeschool Pabo biedt een voltijdopleiding, een aangepaste voltijdopleiding en een tweejarige deeltijdopleiding aan. Met de aangepaste voltijdopleiding krijgen studenten de ruimte om de voltijdstudie te combineren met andere werkzaamheden. De tweejarige deeltijdopleiding is bedoeld voor studenten met een afgeronde hbo- of universitaire opleiding.

Profilering

De Vrijeschool Pabo profileert zich door aandacht voor talentontwikkeling. Zij plaatst deze talentontwikkeling in een breed perspectief. Talenten kunnen cognitief zijn, maar ook sociaal, creatief, sportief, filosofisch, enzovoort. De Vrijeschool Pabo maakt de ontwikkeling van talent mogelijk door een breed aanbod aan inhoudelijke keuzemogelijkheden. Studenten kunnen kiezen uit de twee pabo's, maar ook binnen de Vrijeschool Pabo is er een ruim keuzeaanbod. De commissie heeft veel waardering voor deze bijzondere aandacht voor talent. De commissie vindt het goed zichtbaar dat de Vrijeschool Pabo van Hogeschool Leiden hun opdracht breder ziet dan het afleveren van leraren die enkel de basiscompetenties bezitten.

De commissie spreekt ook haar waardering uit voor het aanbieden van zowel een voltijd- als een deeltijdopleiding. Studenten met verschillende achtergronden wordt zo een passende plek geboden, wat ook

maakt dat de uitstroom uit de opleiding een gewenste diversiteit kent.

Beoogde eindkwalificaties

De Vrijeschool Pabo hanteert de SBL-competenties als eindkwalificaties, aangevuld met een achtste bekwaamheid, kunstzinnig onderwijzen. Deze bekwaamheid is in overleg met het werkveld geformuleerd. Het ontwikkelen van het vermogen om kunstzinnig onderwijs te verzorgen, is één van de belangrijkste eindkwalificaties van de Vrijeschool Pabo. Deze bekwaamheid dringt volgens de opleiding door in alle SBL-competenties. De opleiding heeft de acht bekwaamheden geëxpliciteerd in (gedrags)indicatoren op het gebied van cognitie, gevoel en handelen/motivatie.

De Vrijeschool Pabo heeft naast de SBL-competenties ook de landelijke kennisbases in het onderwijsprogramma geïmplementeerd.

De commissie ziet dat de profilering van de Vrijeschool Pabo, de aandacht voor talentontwikkeling, goed is vertaald in het onderwijsprogramma. De commissie vindt deze profilering echter nog beperkt terug in de beoogde eindkwalificaties. De commissie daagt de Vrijeschool Pabo uit om de krachtige visie en profilering scherper te verwoorden en zichtbaar te maken in de beoogde eindkwalificaties. Vooral de plek die het ontwikkelen van talent inneemt zou een geheel eigen, en specifiek, profiel aan de landelijke competenties geven.

De commissie waardeert de uitbreiding van de SBL-competenties door de Vrijeschool Pabo met een extra competentie. In de verschillende gesprekken kreeg de commissie een overtuigend beeld van de door alle betrokkenen gedragen visie van de opleiding. Ook hier is de commissie echter van mening dat de schriftelijke vertaling van de visie op onderwijs vanuit het eigen gedachtegoed in de beoogde eindkwalificaties sterker kan worden aangezet, zonder daarbij de verplichte SBL-competenties uit het oog te verliezen. De commissie denkt dat de opleiding zichzelf recht zou doen met een meer specifieke explicitering van de beoogde eindkwalificaties. Daarbij vraagt de commissie extra aandacht voor de visie van de opleiding op antroposofisch onderwijs in de 21^e eeuw. Wat maakt de

opleiding eigentijds en wat betekent de visie voor het hedendaagse onderwijs?

Actualiteit

De Vrijeschool Pabo overlegt met diverse zusterinstellingen in de vrijeschoolbeweging in binnen- en buitenland over de inhoud en het niveau van de opleiding. De Vrijeschool Pabo participeert daarnaast in het LOBO en landelijke netwerken, zoals EL WleR voor rekenen en Netwerk Muziek Docenten Pabo voor muziek.

Het cluster Educatie neemt ook deel aan internationale ontwikkelingsamenwerkingsprojecten. Een aantal docenten van het cluster participeert in deze projecten. De kennis en de ervaringen die deze docenten opdoen worden vervolgens weer ingezet in onder andere het aanbod van de minor Internationalisering en Passend Onderwijs. Ook participeren veel docenten in verschillende netwerken zoals EL WleR voor rekenen, LOPON voor taal, VGN voor geschiedenis, KNAG voor aardrijkskunde, VELON en ATEE (Association of Teacher Education Europe).

Afstemming met buitenlandse opleidingen tot vrijeschoolleraar vindt op docentniveau plaats in Lerarenconferenties georganiseerd door de Pädagogische Sektion der Freie Hochschule für Geisteswissenschaft in Dornach. Op opleidingsniveau vindt drie maal per jaar afstemming plaats in de bijeenkomsten van Enaste (European network for academic Steiner teacher education). Eenmaal per twee jaar wordt een bijeenkomst georganiseerd door Enaste samen met de Freie Hochschule: Lehrerbildung in Dialog. Wereldwijd vindt uitwisseling plaats in de bijeenkomsten georganiseerd door de European Council for Steiner Waldorf Education.

Een belangrijke partner van de Vrijeschool Pabo is de begeleidingsdienst voor Vrijescholen, waarmee jaarlijks uitwisseling over ontwikkelingen in het werkveld plaatsvindt.

De Vrijeschool Pabo heeft een werkveldcommissie met stakeholders uit het werkveld, waaronder alumni, leraren en schoolleiders. De werkveldcommissie komt drie maal per jaar bijeen. In de vergaderingen van deze commissie worden alle veranderingen besproken en van commentaar voorzien.

De opleiding heeft samen met de werkveldcommissie bijzondere aandacht voor het spanningsveld tussen de opleiding en de zeer diverse uitwerking van het vrijeschoolonderwijs in de basisscholen: de uitwerking van de gezamenlijke visie is in vrijescholen zeer verschillend. In het komend jaar zal de opleiding in gesprek met het werkveld dit spanningsveld en de betekenis daarvan voor de te realiseren eindkwalificaties nader onderzoeken.

De commissie constateert dat ook de Vrijeschool Pabo structureel werkt aan de ontwikkeling en actualisering van het profiel. De verhuizing naar Leiden

draagt bij aan de mogelijkheid voor bredere samenwerkingsverbanden en een toenemende zichtbaarheid van de opleiding.

Niveau

De commissie stelt vast dat de gehanteerde SBL-competenties qua niveau voldoen aan internationaal aanvaarde niveaubeschrijvingen voor hbo-opleidingen in het algemeen en voor lerarenopleidingen in het bijzonder. De specifieke inhoudelijke eisen voor vrijescholen sluiten qua niveau aan bij internationale netwerken.

2. Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren. Toelichting: De inhoud en vormgeving van het programma stelt de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de onderwijsleeromgeving als **goed** voor de Vrijeschool Pabo (voltijd en deeltijd). De opleiding slaagt er zeer goed in om de docentenpraktijk en kennisopbouw in het programma te integreren, met een sterke horizontale en verticale verbinding in het programma. Dit zorgt voor een voor studenten aantrekkelijk en adequaat programma om de beoogde kwalificaties te behalen. Bovendien kunnen studenten veel keuzes maken in het programma, om zo goed aan te sluiten op het eigen talent. Die mogelijkheden om te differentiëren in de onderwijsprogramma's zijn er zowel op vakinhoudelijk gebied, als pedagogisch gebied. De opleiding komt zichtbaar tegemoet aan de nadrukkelijke wens 'liever verdieping dan verbreding' vanuit zowel studenten als het werkveld.

De commissie stelt vast dat de opleiding zowel de voltijd- als de deeltijdstudenten in staat stelt de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De commissie heeft waardering voor de aangebrachte samenhang in het programma en de zorgvuldige 'verkaveling' van de competenties in het programma, door de vertaling in jaardoelen en periodedoelelen. De onderwijsblokken staan zowel horizontaal als verticaal in verbinding. De opleiding heeft de kennisbases adequaat verwerkt in het onderwijsprogramma.

De commissie spreekt zich positief uit over het vakgerichte onderwijsprogramma van de Vrijeschool Pabo, waar zichtbaar de ontwikkeling van het kind en het kunstzinnig vormgeven met aandacht voor cognitie, affectie en motivatie centraal staan. De studiejaartheema's werken daarbij verbindend. Bijzondere waardering heeft de commissie voor de plaats van de kunstvakken in de opleiding. In alle opleidingsjaren krijgen de studenten muzische en beeldende vakken. Hierbij leren zij deze niet alleen kennen als vakken die op de vrijeschool gegeven worden, maar ook leren zij deze in te zetten voor de eigen ontwikkeling. Deze vakken vormen duidelijk een wezenlijk onderdeel van de opleiding tot leraar in het vrijeschoolonderwijs, wat sterk aansluit op de visie van de opleiding.

De commissie zou binnen de Vrijeschool Pabo graag meer actuele invloeden terug willen zien in het studiemateriaal. Meer aandacht is bijvoorbeeld gewenst voor de thema's differentiatie, zorg en gesprekken met ouders.

De Vrijeschool Pabo heeft op zorgvuldige wijze een opbouw aangebracht in de gestelde eisen en de opdrachten in de stages, stelt de commissie vast. Studenten werken aan concrete stageopdrachten en verzorgen onderwijsleeractiviteiten, opbouwend in niveau, omvang en gevraagde zelfsturing. Recente aanpassingen aan de stages op de Vrijeschool Pabo maken dat studenten ook daar goed kennismaken met het beroep. De betekenisvolle koppeling tussen praktijk en theorie zal in het komend studiejaar nog extra aandacht krijgen van het docententeam van de Vrijeschool Pabo.

Studenten werken in voldoende mate aan onderzoeksopdrachten, waarbij zij toewerken naar het gewenste eindniveau. De Vrijeschool Pabo kan daarbij meer inzicht geven in hoe deze onderzoekslijn aansluit op de visie van de opleiding. Mogelijk is een deels andere invulling van de onderzoekslijn dan meer passend.

De Vrijeschool Pabo kent een hoge uitval in de propedeutische fase. De uitval is echter niet zo veel afwijkend ten opzichte van andere pabo's in Nederland. Ook in de hoofdfase vallen nog relatief veel studenten uit. De rendementen zijn volgens de commissie een aandachtspunt voor de opleiding. Het intake-traject is hierbij een goede start.

Het docententeam kenmerkt zich door een hoge mate van bevoegenheid en een sterke teamgeest. Studenten bevestigden dit beeld; zij spraken zich tegenover de commissie zeer positief uit over de staf. De commissie heeft waardering voor de bovengemiddelde wijze waarop de manager en docenten reageren op signalen uit de omgeving. Men presenteert zich als zeer communicatief, in beweging en met veranderingsbereidheid. Deze houding geeft de commissie vertrouwen in de innovatiekracht van de opleiding.

In de ogen van de commissie sluiten de faciliteiten van de opleidingen goed aan bij de eisen van het programma. De Vrijeschool Pabo lijkt haar weg te hebben gevonden in Leiden ten tijde van de visitatie.

Inrichting onderwijsprogramma's

De commissie heeft het onderwijsprogramma van de varianten bestudeerd en besproken met studenten en docenten.

De Vrijeschool Pabo heeft het onderwijsprogramma van de voltijdopleiding visueel gemaakt in een onderwijsprogrammaposter. Voor de tweejarige deeltijdopleiding geldt deze programmaposter ook, alleen zijn de vier jaren dan in tijd gecomprimeerd tot vier semesters. De poster is opgenomen in Bijlage 5.

Het onderwijsprogramma is opgebouwd rond jaarthema's en kent drie leerlijnen: een reflectielijn, een stage en praktijklijn en een onderzoeklijn. Elk studiejaar kent ook een praktisch thema: kennismaking, didactiek, verdieping en meesterschap. De vakinhoud en de stages sluiten hierbij aan.

De opleiding werkt met de major-minorstructuur. Het majordeel beslaat de propedeuse, het eerste deel van de hoofdfase en een kleiner deel van de afstudeerfase. In de eerste twee leerjaren verwerft de student de kennis, vaardigheden en beroepshouding die de leerkracht basaal nodig heeft om te kunnen functioneren in alle groepen van het basisonderwijs. De noodzakelijke, exemplarische verdieping geschiedt in de minor in de hoofdfase naar leeftijdsfase van het basisschoolkind. Deze verdeling is expliciet gebonden aan de zienswijze van vrijescholen dat een opgroeiend kind in de kleuterfase een geheel andere methodiek en didactiek van leren nodig heeft dan een kind in de lagere schoolfase. De student doet de stage in de afstudeerfase in de leeftijdsfase van de specialisatie. Daarnaast kiest de student voor een LIO-stage of een meer theoretisch gerichte afstudeerrichting. In beide richtingen wordt praktijkonderzoek gedaan.

Het tweede deel van de hoofdfase is in zijn geheel opgezet als een verdiepende minor gericht op een specifieke leeftijdsgroep. De studenten kunnen kiezen uit drie profilerende minoren:

- Minor H1, gericht op de leeftijdsgroep van 4-7 jaar, de kleuterleeftijd.
- Minor H2, gericht op de leeftijdsgroep van 6-12 jaar, de onderbouwleeftijd.
- Minor H3, gericht op de leeftijdsgroep van 10-14 jaar, de leeftijd van de middenbouw. De docent krijgt geen bevoegdheid voor de eerste klassen

van de middelbare school (de middenbouw), maar wel verdieping in de leeftijd van het oudere kind. Wanneer een student na zijn opleiding in de middenbouw wil werken, zal hij een onderwijsbevoegdheid voor deze leeftijd moeten behalen.

Het programma kent een concentrische opbouw die sterk is doorgevoerd. Dit zorgt voor samenhang, zowel binnen een studiejaar als over de studiejaar heen.

De onderwijseenheden zijn wisselend van omvang (1 EC tot 4 EC) en zijn ondergebracht onder algemeen pedagogische vorming, vakinhoud didactiek, mens en maatschappij, zelfontwikkeling, stage/praktijk en landelijke toetsen. Algemeen pedagogische vorming kent bijvoorbeeld de onderdelen antroposofie, kleuterpedagogie en jaarfeesten. Onder 'vakinhoud didactiek' vallen de reguliere zaakvakken, maar ook onderdelen als vormtekenen, toneel met kinderen en textiele handvaardigheid. Mens en maatschappij bevat bijvoorbeeld ICT en intercultureel onderwijs. Bij zelfontwikkeling komt onder andere drama en spraak aan de orde.

Jaarlijks organiseren docenten en studenten voor de voltijdopleiding en belangstellende studenten van de andere varianten drie opleidingsbrede projecten: de Michaëlweek, de projectdriedaagse en een stageproject. In de Michaëlweek wordt samen met de studenten invulling gegeven aan het vieren van het jaarfeest Michaël. Voor de project-driedaagse wordt samen met de studenten een actueel vakoverstijgend thema gekozen. De werkvormen worden samen met de studenten ontwikkeld, passend bij het thema en gericht op de ontwikkeling van kennis (denken), beleving (voelen) en vaardigheden (willen). In het stageproject ontwikkelen studenten in samenwerking met een bepaalde stageschool en docenten van de opleiding een thematisch programma voor de kinderen van de stageschool. De commissie heeft waardering voor deze extra activiteiten die de beoogde gemeenschapsvorming versterken. Daarnaast bieden deze projecten de mogelijkheid om een actueel vak- en studiejaaroverstijgend thema te bestuderen.

Specifiek voor de aangepaste dag- en deeltijdvariant is de opleiding in studiejaar 2013-2014 gestart met regebijeenkomsten op verschillende plaatsen in het land. De bijeenkomst wordt geleid door een docent

van de Vrijeschool Pabo en zo mogelijk verlenen basisschoolleraars uit de betreffende regio hun medewerking. Tijdens de bijeenkomsten werken studenten uit verschillende studiejaren met elkaar aan pedagogische en didactische onderwerpen. De commissie heeft waardering voor dit initiatief, dat een sterkere en directere verbinding tussen praktijkervaring en theorie realiseert.

De vierjarige voltijdopleiding wordt aangeboden als dagopleiding en als aangepaste dagopleiding. De aangepaste dagopleiding is voor studenten die voldoen aan de eisen voor toelating van een voltijdopleiding, maar die geen beginnend student meer zijn. Dit heeft gevolgen voor de vragen die de studenten stellen en de programmering van het studieprogramma. In de dagopleiding is bijvoorbeeld meer aandacht voor studieloopbaanbegeleiding dan in de aangepaste dagopleiding en in de tweejarige deeltijdopleiding.

Het deeltijdprogramma heeft op één dag en eventueel op een avond per week contacturen. Daarnaast hebben studenten een stagedag. Op de opleidingsdagen wordt gewerkt aan pedagogie, antroposofie als achtergrond van de vrijeschool, kunstzinnige scholing en didactiek.

In de documentatie beschrijft de Vrijeschool Pabo dat het onderwijsprogramma een concentrische opbouw rondom de jaarthema's kent. Er zijn veel onderwijs-eenheden van 1 à 2 EC geprogrammeerd. De commissie vroeg zich af of deze relatief kleine onderwijseenheden geen versnippering veroorzaken en zo de beoogde concentrische opbouw in de praktijk teniet doet. Dit blijkt niet het geval te zijn; de concentrische opbouw is sterk doorgevoerd en wordt door alle betrokkenen herkend, stelt de commissie vast. De studenten en alumni spraken zich bijvoorbeeld zeer positief uit over de mate waarin docenten hun specifieke vak inrichten met aandacht voor het heersende thema. Docenten studeren samen op thema's en studenten geven aan dat zij dit sterk terugzien in het onderwijs. Studenten en alumni bevestigen dat het onderwijsprogramma een opbouw kent die past bij de visie van de opleiding en die consistent wordt doorgevoerd. De commissie spreekt haar waardering uit voor de zorgvuldige wijze waarop de opleiding het onderwijsprogramma heeft vormgegeven. Dat versterkt de samenhang binnen het onderwijsprogramma, zowel binnen een studiejaar als over de studiejaren heen, stelt de commissie vast.

De commissie heeft tijdens de visitatie het studiemateriaal van verschillende onderwijs-eenheden ingezien. De commissie heeft daarbij ook de actualiteit en de breedte van het onderwijsaanbod bestudeerd. De commissie heeft ter verificatie van de documentatie in de verschillende gesprekken uitgebreid gesproken over de inhoud en het niveau van de opleiding. De commissie concludeert dat enkele vakken een wat eenzijdige benadering hanteren. De commissie adviseert om daar een breder aanbod aan literatuur te gebruiken, niet alleen voor de kritische noot, maar ook voor het zoeken naar bevestiging van de eigen uitgangspunten. In bijvoorbeeld het vak Didactiek ziet de commissie wel meer hedendaagse en breed georiënteerde literatuur terug. Over het algemeen zou de commissie graag meer actuele invloeden willen terugzien in het studiemateriaal. Meer aandacht is daarbij bijvoorbeeld gewenst voor de thema's differentiatie, zorg en gesprekken met ouders. Het is zichtbaar dat de opleiding hier aan werkt, mede vanuit de behoefte om taal te ontwikkelen voor het aangaan van de dialoog met de 'buitenwereld'. De commissie heeft er vertrouwen in dat het lectoraat hier ook een belangrijke rol in gaat spelen. De lector van het lectoraat 'Waarde(n) van het Vrijeschool Onderwijs' gaf aan dat zij een brede database wil aanleggen met literatuur voor de vakken. De invloed van beweging op taalontwikkeling is bijvoorbeeld een thema dat van oudsher speelt in het vrijeschool onderwijs. Het lectoraat gaat de verbinding zoeken met de sportklas van de Pabo en is voornemens om een bredere literatuurstudie op te zetten over dit thema. De commissie ondersteunt de voornemens.

De commissie spreekt zich positief uit over het vakgerichte onderwijsprogramma, waar zichtbaar de ontwikkeling van het kind en het kunstzinnig vormgeven met aandacht voor cognitie, affectie en motivatie centraal staan. De studiejaar-thema's werken daarbij verbindend. Bijzondere waardering heeft de commissie voor de plaats van de kunstvakken in de opleiding. In alle opleidingsjaren krijgen de studenten muzische en beeldende vakken. Hierbij leren zij deze niet alleen kennen als vakken die op de vrijeschool gegeven worden, maar ook leren zij deze in te zetten voor de eigen ontwikkeling. Deze vakken vormen duidelijk een wezenlijk onderdeel van de opleiding tot leraar vrijeschoolonderwijs, wat sterk aansluit op de visie van de opleiding, stelt de commissie vast.

Implementatie kennisbasis en kennistoetsing

De commissie heeft extra aandacht besteed aan de implementatie van de kennisbases en de kennistoetsing in het onderwijsprogramma, aangezien dit een focuspunt is van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. Aandacht is besteed aan de wijze van implementatie van de kennisbases en kennistoetsing, de effecten op het eindniveau van studenten en de tevredenheid van docenten en studenten over de kennisbasis en de kennistoetsen. Op basis van bestudering van onderwijsmateriaal en gesprekken met docenten en studenten stelt de commissie vast dat de Vrijeschool Pabo de kennisbases adequaat heeft verwerkt in het onderwijsprogramma. De onderdelen van de kennisbases voor taal en rekenen komen zichtbaar terug in het programma. Ook de generieke kennisbasis is verankerd in het programma. Daarnaast neemt de opleiding de landelijke kennistoetsen af.

De commissie heeft de mening van studenten en docenten gevraagd over de verankering van de kennisbases en kennistoetsing in de programma's. Zij gaven aan hier tevreden over te zijn. De Vrijeschool docenten gaven aan dat de implementatie van de kennisbases een versteviging van de theoretische onderbouwing en eigentijdse begrippen heeft betekend. Het was voor hen vrij eenvoudig om de kennisbases door te voeren, aangezien zij nog steeds werkten met vakdocenten.

In de paragraaf 'Instroom en doorstroom' behandelt de commissie de rendementen van de opleiding. Zoals op die plek wordt beschreven, besteden de opleidingen veel aandacht aan het selecteren van de juiste studenten voor de opleiding. De uitval in het eerste jaar, maar ook nog daarna, is vrij hoog. De opleiding geeft in dit verband aan dat zij weliswaar oog heeft voor rendementen, maar ook niet wil tornen aan het te behalen niveau. In standaard 3 behandelt de commissie het eindniveau van de studenten.

Werkplekieren

Het vakgerichte onderwijsprogramma van de Vrijeschool Pabo stelt zichtbaar de ontwikkeling van het kind en het kunstzinnig vormgeven met aandacht voor cognitie, affectie en motivatie centraal. De kunstvakken vormen daarbij duidelijk een wezenlijk onderdeel van de opleiding tot leraar vrijeschool onderwijs.

De Vrijeschool Pabo heeft het werkplekieren ingebed in het onderwijsprogramma. De commissie heeft bij de beoordeling van het werkplekieren extra aandacht besteed aan de kwaliteit van de docenten op de werkplek bij de Vrijeschool Pabo, aangezien dit een focuspunt is van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. De commissie heeft onder andere antwoord gezocht op de volgende twee vragen:

Welke maatregelen heeft de instelling getroffen om de vakinhoudelijke, vakdidactische en onderwijskundige kwaliteit van de docenten in de scholen te verhogen? Welke maatregelen heeft de opleiding getroffen om de kwaliteit van de schoolopleiders en begeleiders van de studenten op de werkplek te verhogen? De commissie heeft dit besproken in de gesprekken met studenten, docenten en het werkveld.

In het studiejaar 2013-2014 is de Vrijeschool Pabo gestart met een nieuwe opbouw van de stages. In de propedeutische fase en de hoofdfase van de voltijdopleiding hebben studenten aaneengesloten stage- en Lint-stages (dagstages). De stages zijn op vaste dagen per week.

Studenten starten het eerste jaar met een stage in de kleuterklassen. Daarna lopen zij stage in klas 1, 2 en 3 (groepen 3, 4 en 5). Zij eindigen het eerste jaar met stage in klas 4, 5 en 6 (groep 6, 7 en 8). In het tweede jaar lopen de studenten nogmaals stage in alle leeftijdsgroepen en daarnaast lopen zij stage op een niet-vrijeschool. In het derde jaar specialiseren de studenten zich in de stage naar het jonge kind, het oudere kind of de pre-puber. In het laatste jaar doen de studenten hun LIO-stage in twee delen. Zij kunnen ook kiezen voor één LIO-stage en een meer theoretisch gerichte afstudeerrichting.

De commissie constateert dat de nieuwe opzet van de stage haar doel behaalt: de aaneengesloten weken zorgen voor een goede kennismaking met het ritme van de basisschool en de dagstages maken een directe koppeling met de opleidingslessen mogelijk. Dit

wordt ondersteund door evaluaties. De studenten ervaren de stage echter wel als een grotere studiebelasting dan voorheen. Op grond van deze bevinding heeft de opleiding voor het jaar 2014-2015 besloten de aaneengesloten weekstages en Lint-stages te behouden met daarbij weken op de opleiding zonder stage. De betekenisvolle koppeling tussen praktijk en theorie zal in het komend studiejaar extra aandacht moeten krijgen van het docententeam, stelt de commissie samen met de opleiding vast.

Een docent van de opleiding superviseert de stages. De stagementor neemt de dagelijkse begeleiding op zich. Per stageperiode bezoekt een opleidingsdocent elke student (minimaal) eenmaal. Tijdens het bezoek woont de opleidingsdocent lesactiviteiten van de student bij en vindt een ontwikkelingsgericht nagesprek plaats met student, docent en stagementor.

Uit evaluaties blijkt dat de stagementoren vinden dat studenten gemiddeld over goede bekwaamheden beschikken om hun stage te doen. Stageopdrachten vinden zij adequaat en passend. Het aantal stagedagen wordt ook door de meerderheid als passend gezien. Deze evaluatieuitkomsten worden bevestigd door de mentoren waar de commissie mee heeft gesproken tijdens de visitatie. Een verbeterpunt is de informatievoorziening voor stagementoren. De functieomschrijvingen van stagementoren en stagecoördinatoren behoeft bijvoorbeeld verduidelijking. De opleiding heeft dit als speerpunt voor 2014 genoemd. De ruim negentig vrije scholen in Nederland liggen verspreid over het land en kennen een grote diversiteit aan invulling van de achterliggende visie. Mede door dit gegeven stemt de commissie in met de extra aandacht van de opleiding voor de samenwerking met het werkveld, onder andere door het concretiseren van de stageopdrachten, het aanscherpen van de beoordelingsformulieren en een meer structurele en intensievere samenwerking met bestuurders en leraren van vrijescholen. Een goede samenwerking en scherp toezicht op de stages is nodig voor de handhaving van de stagekwaliteit, stelt de commissie vast. Ook het voorstellen van de opleiding om stagecontactdagen te organiseren voor stage-coördinatoren en mentoren in de basisscholen is uiterst relevant.

De commissie heeft waardering voor de recent gestarte samenwerking met de Pabo, waarbij een gezamenlijke stagecoördinator is aangesteld. Goed werkende processen en werkwijzen kunnen zo worden

overgenomen en expertises kunnen optimaal worden ingezet.

Programma dekt de eindkwalificaties

De commissie is nagegaan in hoeverre de gehanteerde eindkwalificaties terug zijn te vinden in het onderwijsprogramma. Zij heeft daartoe tijdens de visitatie de beschrijving, het studiemateriaal en de toetsen van verschillende modules ingezien.

De opleiding heeft de acht competenties vertaald in jaarthema's. De opleiding heeft de jaarthema's vertaald in concrete, passende indicatoren, stelt de commissie vast. De commissie heeft waardering voor de vertaling van de visie en competenties in het onderwijsprogramma. De gevraagde onderzoekende en reflectieve houding komt bijvoorbeeld sterk terug in de eisen aan de verschillende portfolio's en in de fasebeoordelingen (zie ook standaard 3).

In het onderwijsmateriaal komt zichtbaar terug dat de opleiding de jaardoelen en periodedoelen vertaalt naar leerdoelen per module. Concrete leerdoelen zijn gegeven en in een verantwoording wordt toegelicht hoe de module aansluit op de beroepspraktijk en wat de relatie is met de kernkwaliteit (het fasethema) van de studiefase.

Actualiteit

De commissie stelt vast dat de Vrijeschool Pabo structureel werkt aan de ontwikkeling en actualisering van het onderwijsprogramma. Docenten bezoeken regelmatig basisscholen en dat levert input voor hun eigen onderwijs. In de werkveldcommissie vindt afstemming plaats tussen de wensen en behoeften vanuit het werkveld en de opleiding, bijvoorbeeld over de invulling van het werkplekleren.

De commissie ziet het als een bijzondere opdracht voor de Vrijeschool Pabo om de actualiteit van het onderwijs te waarborgen, zowel op de Vrijeschool Pabo als in het vrijeschool basisonderwijs, zonder daarbij het oorspronkelijke antroposofische gedachtegoed uit het oog te verliezen. Met instemming constateerde de commissie tijdens het visitatiebezoek dat studenten en docenten van de Vrijeschool Pabo actief zoeken naar inpassing van hedendaagse methoden

en technieken in het vrijeschoolonderwijs. De commissie heeft bijvoorbeeld enkele voorbeelden gezien van inpassing van moderne ICT-technieken. In de praktijk blijkt dat nog niet alle vrijescholen in Nederland toe zijn aan implementatie van mogelijkheden uit de huidige tijd. De commissie waardeert dan ook de verantwoordelijkheid die de Vrijeschool Pabo neemt om ook de actualiteit van het onderwijsaanbod op de vrijescholen in het land onder de loep te nemen en te bespreken. De eerder genoemde meer structurele en intensievere samenwerking met bestuurders en leraren van vrijescholen zal hierbij van nut zijn.

Onderzoek

De kritische reflectie geeft beperkt inzicht in de wijze waarop er in het onderwijsprogramma aandacht is voor het creëren van een kritische, onderzoekende houding bij studenten. Beide pabo's doen dit ieder op een eigen manier, blijkt uit de gesprekken en overige documentatie.

De Vrijeschool Pabo heeft in de laatste drie jaar de onderzoeksvaardigheden meer ingebed in het onderwijsprogramma. De opleiding besteedt aandacht aan de onderzoekende houding vanuit verwondering en eerbied. In het eerste jaar starten de studenten bijvoorbeeld met de rapportage van een objectieve kinderwaarneming. In het derde jaar volgen de studenten het vak onderzoeks-methodologie en passen ze het geleerde toe in een werkstuk dat past in het jaarthema 'ritme en ademhaling'. In het vierde jaar voert de student een onderzoek uit naar een zelfgekozen aspect uit de onderwijspraktijk. De student voert daarnaast ook een kunstzinnig gericht onderzoek uit, waarin hij laat zien dat hij zijn kunstzinnige vermogens systematisch kan gaan inzetten in de praktijk. De commissie heeft onder andere met de docenten en de lector van het lectoraat 'Waarde(n) van vrijeschool onderwijs' gesproken over de onderzoekslijn in de opleiding. De lector legde uit dat het komende jaar nagedacht wordt over verdere verdieping en inbedding van de onderzoekslijn. Het lectoraat gaat een belangrijkere rol vervullen in het aandragen van onderzoeksthema's en het begeleiden van onderzoeken.

De opleiding heeft recent een aantal leerlijnen gedefinieerd, waaronder de onderzoekslijn. De commissie

adviseert om de onderzoekslijn nader uit te werken en meer inzicht te geven in hoe deze onderzoekslijn aansluit op de visie van de opleiding. Daarbij dient de opleiding de gehanteerde literatuur deels te actualiseren, aldus de commissie.

Onderwijsconcept

De commissie stelt vast dat de Vrijeschool Pabo passende werkvormen inzet vanuit een duidelijke visie op activerend leren, waarbij docenten voor studenten als rolmodel kunnen fungeren.

De Vrijeschool Pabo beschrijft vijf pijlers voor het onderwijs:

1. 'Lesgeven is een kunst': het gaat om het aanspreken en ontwikkelen van cognitieve vaardigheden, gevoelsleven en daadkracht, waarbij harmonie binnen het individu gezocht wordt;
2. 'Antroposofische menskunde': ieder mens is uniek en er is een directe verhouding tussen mens, natuur, omringende mensengemeenschap en kosmos;
3. 'Scholing en onderzoek': kunstzinnig onderwijs vergt een onderzoekende houding en telkens nieuwe inspiratie en verdieping;
4. 'Onderwijs voor de toekomst': hiervoor is motivatie en daadkracht belangrijk, het juiste doen op het juiste moment. Dit vraagt naast kennis en sociaal emotionele vaardigheden, een scherpe waarneming, een kritisch oordeelsvermogen en creativiteit;
5. 'Gemeenschappelijk opleiden': in samenwerking met studenten en werkveld wordt vorm gegeven aan de opleiding. Studenten krijgen een toenemende zelfstandigheid en verantwoordelijkheid binnen de opleiding.

De commissie stelt vast dat de vijf pijlers zijn terug te vinden in de jaarthema's van de opleiding en in het gehele onderwijsprogramma. Zij vormen zichtbaar de visie van waaruit de docenten werken. De studenten en docenten lichtten overtuigend toe hoe de pijlers zijn vertaald in het onderwijs. De opleiding kiest voor werkvormen die ervoor zorgen dat de studenten leren om 'kunstzinnig vorm te geven met aandacht voor cognitie, affectie en motivatie', stelt de commissie vast. Zoals eerder is genoemd, is de aandacht voor kunstzinnige ontwikkeling volgens de commissie sterk zichtbaar in de gekozen werkvormen. Een studente verwoordde dit als volgt: 'De opleiding besteedt zowel aandacht aan denken als aan voelen en willen.

Goed denken kon ik al voor ik startte met de opleiding. Nu leer ik heel goed te voelen en te willen, voornamelijk in de kunstzinnige vakken'. Een andere studente gaf aan dat zij sterk wordt uitgedaagd in het onderwijsprogramma om zelf lessen te ontwerpen en zichzelf te ontwikkelen. Sterk vindt de commissie de betrokkenheid van kinderen in de opleiding. In de toneellessen wordt bijvoorbeeld direct met kinderen gewerkt.

Studiebegeleiding en studeerbaarheid

Op basis van de gesprekken met studenten en alumni en het materiaal dat door de opleiding ter beschikking is gesteld, oordeelt de commissie dat er sprake is van een studeerbaar programma, mede door de goede studiebegeleiding, de heldere structuur en vaste onderwijsdagen voor studenten. De studiebelasting van de verschillende varianten is adequaat, waarbij de studenten van de deeltijdopleidingen de hoogste studielast rapporteerden. Het onderwijsprogramma is voldoende uitdagend. Studenten ervaren geen specifieke struikelblokken.

Iedere student heeft een studiebegeleider waar hij minimaal drie keer per jaar een gesprek mee heeft. Deze (persoonlijke) studiebegeleiding wordt ondersteund door een studentportfolio. Daarnaast is er studiebegeleiding in groepsbijeenkomsten met de (jaar)mentor. In de voltijdopleiding is dit wekelijks, in de aangepaste dagopleiding en de deeltijdopleiding eens per maand. De begeleider legt de studiebegeleidingsgesprekken vast in een gestandaardiseerd format. De studiebegeleiders bespreken de studievoortgang van studenten met elkaar in het periodieke studieloopbaanbegeleidings-overleg. Uit de Nationale Studentenenquête 2014 blijkt dat studenten de begeleiding zeer goed vinden. Dit beeld wordt in de gesprekken met de commissie bevestigd door studenten en alumni. De studenten beschreven het als een kracht van de opleiding dat zij een 'dragende gemeenschap creëert, waarin iedereen op zijn eigen manier een plek en ruimte heeft'. De commissie vindt het positief dat studenten relatief eenvoudig kunnen wisselen tussen de aangepaste dagopleiding en de reguliere voltijdopleiding. De studenten kunnen zo het onderwijs gemakkelijk aanpassen aan hun situatie.

De commissie heeft de studenten tijdens de visitatie gevraagd hoe zij de studielast ervaren. De voltijdstudenten waar de commissie mee heeft gesproken, besteden gemiddeld ruim veertig uur per week aan de studie. Zij zijn wel heel perfectionistisch, gaven zij aan. Zij nemen bijvoorbeeld veel tijd voor kunstzinnige vorming zoals beeldhouwen. De studenten beschrijven de opleiding als zwaar; ze hebben veel vakken en de opleiding daagt de studenten uit zichzelf goed te leren kennen en te ontwikkelen. De studenten zijn vier dagen per week op school.

Studenten van de aangepaste dagopleiding en van de deeltijdopleiding hebben minder contacturen en meer zelfstudie. Zij beschrijven de studielast als zwaar, maar passend. De opleiding past de onderwijsprogramma's aan als blijkt dat een bepaalde groep ergens een deficiëntie heeft. De studenten van de deeltijd kregen bijvoorbeeld te weinig onderwijs in vormtekenen en bordschrijven om de doelen te kunnen halen. Dit is aangepast. Ook is de hoeveelheid onderwijs in geschiedenis en filosofie uitgebreid. Daarbij zijn de onderdelen 'vreemde talen' en toneel gecombineerd, om tijdwinst te boeken. De studenten spraken zich hier zeer positief over uit. De commissie heeft waardering voor deze flexibele instelling van de opleiding, die de studeerbaarheid ten goede komt.

De commissie concludeert dat de studielast passend is. De studielast wordt door de ondervraagden als aanvaardbaar ervaren.

Instroom en doorstroom

De commissie heeft bij de beoordeling van de instroom en doorstroom extra aandacht besteed aan de kwaliteit van de instromende student, aangezien dit een focuspunt is van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. De commissie heeft in het bijzonder antwoord gezocht op de volgende vragen: Welke extra eisen stelt de instelling aan voorkennis van de student op het gebied van kennis, met name voor instromende studenten vanuit het mbo? Welke maatregelen heeft de instelling getroffen voor het wegwerken van deficiënties door de instromende studenten? Welke maatregelen heeft de instelling getroffen om de kwaliteit van de instromende studenten te verhogen?

De Vrijeschool Pabo is een landelijk georiënteerde opleiding. Studenten kiezen bewust voor de hier aangeboden vorm van opleiden. In 2013 startten 76 studenten met de voltijdopleiding. De jaren daarvoor was de instroom gemiddeld 45 studenten. De verhuizing naar Leiden lijkt dan ook een verhoging van de instroom tot gevolg te hebben. In 2013 is de Vrijeschool Pabo gestart met de deeltijdopleiding. In dat eerste jaar stroomden 23 studenten in.

De Vrijeschool Pabo heeft vanwege haar unieke karakter al lange tijd een intakeprocedure met een persoonlijk gesprek. In het studiejaar 2013-2014 zijn de taal- en rekentoets, conform de intakeprocedure van de Pabo, opgenomen in het intake-traject. Het intake-traject bestaat nu uit het schrijven van een motivatiebrief, een digitale intake, een individueel motivatiegesprek en deelname aan de taal- en rekentoets. De student krijgt een positief advies als hij blijkt geeft van een positieve leerhouding en een realistisch beroepsbeeld, naast voldoende capaciteiten op rekenkundig en taalkundig gebied. Het intake-traject wordt in nauwe samenwerking met de Pabo vormgegeven.

De tweejarige deeltijdopleiding is alleen toegankelijk voor die studenten die al een hbo- of universitaire opleiding hebben afgerond. Zij doorlopen hetzelfde intake-traject en doen aanvullend een assessment.

Studenten vinden de aansluiting van de opleiding bij de vooropleiding voldoende. Wanneer studenten tijdens de propedeuse stoppen met de opleiding is dat meestal doordat zij een andere studiekeuze maken of het niveau niet halen. Met name de rekentoets is een struikelblok. Na de propedeuse heeft het stoppen veelal een persoonlijke reden, stelt de opleiding in de kritische reflectie.

De commissie heeft aandacht besteed aan de rendementen van de Vrijeschool Pabo. De intakeprocedure zoals werd uitgevoerd tot 2013 heeft niet geleid tot een lagere uitval in het eerste jaar. Deze uitval is gemiddeld 46% over de afgelopen jaren. Momenteel onderzoekt de opleiding welke redenen hiervoor aan te dragen zijn en op welke manier het nieuwe intake-traject (vanaf 2013-2014) kan bijdragen aan het verlagen van de uitval. De opleiding denkt dat het mogelijk te maken heeft met een nadruk op persoonlijke, ontwikkelingsgerichte begeleiding. Daarbij staat het richting vinden in de jonge volwassenheid van de student centraal, soms meer dan het afmaken van een opleiding. Ook de uitval in de hoofdfase is nog hoog (32%). Het diplomarendement komt daarmee niet hoger dan 30%. De commissie vindt de rendementen dan ook een belangrijk aandachtspunt voor de opleiding.

Docenten

De Pabo en de Vrijeschool Pabo hebben ieder een eigen docententeam, waarbij steeds vaker gebruik wordt gemaakt van elkaars expertise.

De commissie heeft bij de beoordeling extra aandacht besteed aan de kwaliteit van de docenten van de Vrijeschool Pabo én de docenten op de werkplek en de kwaliteit van de vakdidacticus in het bijzonder, aangezien dit focuspunten zijn van de NVAO voor de beoordeling van pabo's. De commissie heeft in het bijzonder antwoord gezocht op de volgende vragen: Welke maatregelen heeft de instelling getroffen om de vakinhoudelijke, vakdidactische en onderwijskundige kwaliteit van de docenten in de scholen te verhogen? Welke maatregelen heeft de opleiding getroffen om de kwaliteit van de schoolopleiders en begeleiders van de studenten op de werkplek te verhogen? Hoeveel docenten (instuutopleiders en schoolopleiders) zijn er geregistreerd in het beroepsregister voor lerarenopleiders?

De commissie heeft een aantal docenten gesproken, heeft het overzicht van de docenten bestudeerd en heeft studenten en alumni bevraagd. Zij baseert op basis daarvan haar oordeel over de kwaliteit en kwantiteit van het onderwijsgevend personeel van de Vrijeschool Pabo. De commissie stelt vast dat de opleiding beschikt over voldoende docenten voor het verzorgen van het onderwijs. De opleiding werkt aan het verhogen van het aantal academisch opgeleide docenten. Er is ruime expertise beschikbaar op de verschillende kennisgebieden van de opleiding en veel docenten hebben recent lesgegeven in het vrijeschool onderwijs. Alle docenten onderhouden contact met het werkveld. Het docententeam kenmerkt zich door een hoge mate van bevoegdheid en een sterke teamgeest. Studenten bevestigden dit beeld; zij spraken zich tegenover de commissie zeer positief uit over de staf. De commissie heeft waardering voor de bovengemiddelde wijze waarop de managers en docenten reageren op signalen uit de omgeving. Men presenteert zich als zeer communicatief, in beweging en met veranderings-bereidheid. Deze houding geeft

De commissie heeft waardering voor de bovengemiddelde wijze waarop de managers en docenten reageren op signalen uit de omgeving. Men presenteert zich als zeer communicatief, in beweging en met veranderingsbereidheid. Deze houding geeft de commissie vertrouwen in de innovatiekracht van de opleiding.

de commissie vertrouwen in de innovatiekracht van de opleiding.

Het team van de Vrijeschool Pabo bestaat uit 23 docenten (11,8 fte) en een onderwijsmanager. De onderwijsmanager geeft naast haar management-taken ook les in elke opleidingsvariant. De docent-studentratio was op 1 oktober 2013 1:16. Van de 22 onderwijsgevendenden heeft 59% een opleiding op masterniveau, één docent heeft een PhD en één docent behaalt binnenkort de mastertitel.

De opleiding onderscheidt een aantal rollen bij docenten:

- a) De rol van vakdocent die inhoudelijk expert is op een bepaald vakgebied;
- b) De rol van studieloopbaanbegeleider en/ of jaarmentor. In deze rol is de docent verantwoordelijk voor de studieloop-

baanbegeleiding van een individuele student of van een groep studenten;

c) De rol van stagebegeleider en contactpersoon naar de stageschool;

d) De rol van examinerator voor de eigen vakken;

e) De rol van assessor voor fasebeoordelingen.

Scholing van docenten vindt op verschillende manieren plaats. In de functionerings- en beoordelingscyclus van docenten zijn per jaar minimaal drie gesprekken met de leidinggevende: het doelgesprek, functioneringsgesprek en beoordelingsgesprek. De afgelopen jaren heeft de professionalisering zich onder andere gericht op toetsing. Alle docenten halen binnen twee jaar het BKE-certificaat.

De Vrijeschool Pabo ziet gemeenschappelijke studie en scholing als één van de pijlers van een gezonde en vitale werkgemeenschap. De kern van deze teamscholing is steeds een vraagstelling, gerelateerd aan onderwijs en visie, die in de wekelijkse docentenvergadering wordt bestudeerd. Daarnaast is in deze vergadering aandacht voor gedachtewisseling en oordeelsvorming over inhoudelijke opleidingszaken. Daarbij organiseert de opleiding elk jaar een viertal 'interne conferenties' (studiedagen) over onderwerpen die voor de ontwikkeling van de opleiding rele-

vant en actueel zijn. In het studiejaar 2012-2013 waren dit 'onderwijsprogramma-veranderingen', in 2013-2014 waren dit toetsing, organisatie en visie. De commissie heeft bijzondere waardering voor het samen studeren. Zoals eerder gezegd, leidt tot zichtbaar meer samenhang in het onderwijsprogramma en betekenisvolle invulling van de jaarthema's.

Faciliteiten

De Vrijeschool Pabo is onderdeel van Hogeschool Leiden, gehuisvest aan de Zernikedreef te Leiden. De Vrijeschool Pabo beschikt over diverse algemene en vaklokalen, werkgroeplokalen, spreekkamers, een ontmoetingsplein, ruime werkkamers met flexplekken voor docenten en diverse kamers met een vaste werkplek voor onder andere Ondersteuning Educatie, clustermanagement, lectoraten en de studievereniging. De ruimtes van de Vrijeschool Pabo zijn herkenbaar door hun groene kleur. Medewerkers en studenten van de Vrijeschool Pabo kunnen ook gebruik maken van lokalen, gymzaal, werkplekken (flexplekken) en voorzieningen in het hele gebouw.

Het mediacentrum bestaat uit de mediatheek en de onderwijswerkplaats. In de mediatheek vinden studenten en docenten algemene en specifiek antroposofische informatieve literatuur uit relevante vakgebieden. De collectie van de onderwijswerkplaats omvat vakinhoudelijke en onderwijskundige (vak)literatuur, basisschool-methodes, multimediapakketten, abonnementen op relevante tijdschriften en databa-

ses. Speciaal voor de stages kunnen de studenten gebruik maken van de collecties prentenboeken, jeugdboeken en andere lesmaterialen.

In de ogen van de commissie sluiten de faciliteiten van de opleiding goed aan bij de eisen van het programma. De Vrijeschool Pabo lijkt haar weg te hebben gevonden ten tijde van de visitatie. Als negatief punt noemden docenten en studenten van beide pabo's dat Hogeschool Leiden door enorme groei te kampen heeft met een te krap gebouw. Daardoor moet men soms uitwijken naar andere gebouwen of moet er regelmatig van lokaal worden gewisseld. Dit brengt onrust en werkdruk met zich mee.

De verhuizing van de opleiding van Zeist naar Leiden is een grote overgang gebleken en gaf de nodige onrust. De studiejaar 2012-2014 hebben in het teken gestaan van het ingroeien in de hogeschool en het vormgeven en bestendigen van de kwaliteit in de nieuwe situatie. Voor het studiejaar 2014-2015 is het rooster volgens de opleiding meer bestendig en beter voorbereid.

Nieuw voor de opleiding was het gebruik van een Elektronische Leeromgeving. In het afgelopen studiejaar heeft deze omgeving hoofdzakelijk gefunctioneerd als informatiekanaal. In het volgend studiejaar zal het meer benut gaan worden. Een pilotgroep van docenten en studenten is in studiejaar 2013-2014 aan het werk gegaan om mogelijkheden te inventariseren en kennis en vaardigheid in het gebruik te vergaren en dit te delen met collega's. Komend studiejaar is er een clusterbrede voortrekkersgroep waarin de Vrijeschool Pabo participeert.

3. Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing en toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting: Het gerealiseerde niveau blijkt uit de tussentijdse en afsluitende toetsen, de afstudeerwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren. De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties als **voldoende** voor de Vrijeschool Pabo (voltijd en deeltijd).

De opleiding heeft de visie op toetsing helder vertaald in het systeem van toetsing en overzichtelijk beschreven in de toetskaders. De kwaliteit van de toetsen van de Vrijeschool Pabo is goed. De toetsen sluiten aan bij de leerdoelen van de vakken. Wel stelt de commissie vast dat er relatief veel kleine toetsen zijn. Veel (kleine) onderwijseenheden kennen meer dan één toets. De commissie ondersteunt het voornemen van de opleiding om te zoeken naar mogelijkheden om de toetsing te clusteren. De commissie heeft waardering voor de integrale fasebeoordelingen, die goed aansluiten op de visie van de opleiding.

De opleiding beschikt over een helder toetsbeleid, een goed functionerende examencommissie en over docenten met veel expertise op het terrein van toetsing en beoordeling. De opleiding heeft een eigen toetscommissie.

De Vrijeschool Pabo toont het gerealiseerd eindniveau aan met een praktijktoets, een onderzoeksverslag en een presentatie. De visitatiecommissie heeft aan de hand van gesprekken met alumni, laatstejaars studenten en op basis van bestudeerde portfolio's geconstateerd dat het eindniveau van de studenten aan de eisen van een hbo-bachelor voldoet. Het afnemende werkveld is tevreden met het niveau van de startbekwame docenten.

De commissie beoordeelt alle onderzoeksverslagen als voldoende. Over het algemeen kiezen de studenten van de Vrijeschool Pabo voor goed afgebakende onderzoeksvragen die goed zijn toegepast op het lesgeven. De commissie vindt de toegepaste literatuur in scripties dan weer mager; in enkele verslagen trof de commissie vooral oudere antroposofische literatuur aan. Voor de actualiteit en een voldoende blik naar buiten zouden begeleiders de studenten meer moeten sturen op een bredere literatuurkeuze, stelt de commissie.

Systemeem van toetsing

De opleiding beschrijft in de kritische reflectie dat toetsing bijdraagt aan het ontwikkelingsgerichte opleidingsconcept, omdat het de student en de docent inzicht geeft in hoeverre de leerstof echt eigen is gemaakt en is geïndividualiseerd. Toetsing is onderdeel van het leerproces van de student en draagt bij aan diens ontwikkeling tot startbekwaamheid. De opleiding heeft een voorbeeldfunctie als het gaat om toetsing: studenten zullen voor hun beroep als leraar basisonderwijs een visie moeten ontwikkelen op het gebruik van toetsing in het basisonderwijs. In het toets-handboek Vrijeschool Pabo wordt nader ingegaan op de visie op toetsing.

In het toetshandboek beschrijft de opleiding dat met name toetsing die wordt opgevat als training in het leren reflecteren in de opleiding centraal staat. Het leerproces en het krijgen van goede feedback staan dan in het centrum van de beoordelende activiteit. Tijdens de werkcolleges en bij het geven van tussentijdse feedback handelen docenten, begeleiders en medestudenten vanuit een deelnemersbewustzijn:

oordelen/feedback komen tot stand vanuit een deelnemend, participerend of empathisch bewustzijn, waarbij de docent of begeleider de student als partner begeleidt in diens ontwikkeling. Het beoordelen vanuit een deelnemersbewustzijn speelt in elk studieonderdeel een rol. Zo geven studenten onder andere (mini-)lessen voor hun studiegroep waarbij zij ook feedback krijgen van hun medestudenten.

De opleiding kent programma-afhankelijke toetsing en programma-onafhankelijke toetsing. Van programma-afhankelijke toetsing is sprake in de diverse afsluitingen van de studieonderdelen. De betreffende vakdocent ontwikkelt deze beoordelingen. Docenten beoordelen in termen van wel/niet voldaan en kennen, in hun rol van examinerator en onder monitoring door de examencommissie, al dan niet de studiepunten voor het onderdeel toe. De programma-afhankelijke toetsing vindt op meerdere manieren plaats: schriftelijke kennistoets, reflectieverslag, werkstukbeoordeling, praktijkbeoordeling en presentatie. De opleiding maakt zowel gebruik van docentbeoordeling, als zelfreflectie en peerreview. De landelijke

toetsen op entreeniveau en kennisbasis niveau worden in samenwerking met de Pabo georganiseerd.

De commissie heeft een selectie van programma-afhankelijke toetsen en gemaakt werk bestudeerd. Zij constateert dat de toetsen inhoudelijk aansluiten op het aangeboden onderwijs en van voldoende niveau zijn. Er is sprake van adequate toetsing van de beroepsgerichte kennis en vaardigheden. De commissie stelt vast dat de kwaliteit van de toetsen goed is en dat de toetsen aansluiten bij de leerdoelen van de vakken. Studenten zijn tevreden over het niveau van de toetsen. Wel stelt de commissie vast dat er op het gebied van toetsing erg veel gevraagd wordt van de studenten. Het programma kent veel relatief kleine onderwijseenheden, die afzonderlijk worden getoetst. Veel onderwijseenheden kennen zelfs meer dan één toets. De docenten beamen dat zij erg veel afzonderlijk toetsen. De opleiding wil het uitgangspunt overnemen van de Pabo dat je niet alles hoeft te toetsen en gaat zoeken naar mogelijkheden om de toetsing te clusteren.

Een programma-onafhankelijke beoordeling vindt plaats in drie integrale fasebeoordelingen aan het eind van elke opleidingsfase: propedeuse (hoofdfase-bekwaam), de hoofdfase (afstudeerbekwaam) en de afstudeerfase (startbekwaam). De fasebeoordelingen worden afgenomen door tweetallen getrainde assessoren. Zij kennen de student meestal wel gezien de grootte van de opleiding, maar zijn niet diens studie-begeleider. De fasebeoordelingen hoofdfasebekwaam en afstudeerbekwaam bestaan uit drie componenten:

1. Portfoliobeoordeling. Het beoordelingsportfolio wordt door de student samengesteld op grond van richtlijnen en eisen zoals beschreven in het portfoliodocument. De student voegt zowel reflecties met bewijsstukken toe als stukken waaruit het niveau van kennis en kennisverwerking blijkt. De stages zijn een belangrijke bron om vaardigheden en attitudes aan te tonen.
2. Een korte presentatie door de student waarin hij zijn proces en vorderingen tot dan toe toelicht.
3. Het criteriumgericht interview vanuit het Ontwikkelkader. In dit interview doen de assessoren, startend vanuit de concrete portfoliocontext, aanvullend onderzoek naar de bekwaamheidsvorderingen van de student. In het criteriumgericht interview krijgt de student de gelegenheid om zijn bekwaamheden zoals deze aan

het licht komen in beoordelingsportfolio en presentatie nader toe te lichten. Dit gaat voornamelijk om die punten die voor de assessoren niet voldoende duidelijk bewezen zijn. De criteria waar het hierbij om draait zijn de gevraagde bekwaamheden en het hbo-niveau.

Op basis van de bevindingen in deze drie onderdelen stellen de assessoren een algemeen oordeel met beknopte feedback op. De fasebeoordeling wordt als voldaan beschouwd wanneer de bekwaamheden op faseniveau met een voldoende worden beoordeeld. Hiervoor moet aan de eisen van de presentatie voldaan zijn en in het portfolio en aanvullend in het criteriumgericht interview moeten de gedragsindicatoren en het hbo-niveau alle voldoende zijn aangetoond.

De commissie heeft waardering voor de integrale fasebeoordelingen, die goed aansluiten op de visie van de opleiding. De commissie heeft onderzocht of de fasebeoordelingen in voldoende mate de doceerkwaliteit van de student wordt gemeten en niet (alleen) de reflectievaardigheid. Ze heeft dit ook nagevraagd bij de docenten. De docenten hebben de commissie ervan overtuigd dat de verbinding tussen de theorie en de (les)praktijk voldoende zichtbaar wordt in de beoordelingen. De docenten zijn daarbij voldoende in staat om zicht te krijgen op dat wat de student in de praktijk doet.

Borging

Het afgelopen jaar is een toetscommissie ingesteld, die voortvarend is gestart met de beoordeling van toetsen en toetskaders. Ook de afzonderlijke vakafsluitingen zullen door de toetscommissie steekproefsgewijs gemonitord worden. Daarnaast zal gezamenlijk gewerkt worden aan verdere verbetering van studiegidsbeschrijvingen en formulering van doelstellingen en afsluitingseisen. De toetscommissie neemt het aantal programma-afhankelijke beoordelingen onder de loep en maakt een heroverweging van het aantal toetsen. Met behulp van leden van de toetscommissie is gewerkt aan kennisverspreiding over thema's als toetsmatrijzen, validiteit en betrouwbaarheid. In 2013-2014 heeft de toetscommissie het vierogenprincipe voor toetsing geïntroduceerd. Ook is een voortvarend begin gemaakt met kennisoverdracht in

verband met transparantie, validiteit en betrouwbaarheid voor de vaktoetsing. De toetscommissie zal dit werk in de volgende studiejaar voortzetten en uitbouwen tot een betrouwbare PDCA-cyclus voor het gehele toetsingsgebied.

Het ontwikkelkader, waarin de bekwaamheden per opleidingsjaar zijn onderverdeeld in indicatoren, is het centrale kader voor toetsing. De indicatoren presenteren het beoogde gedrag in relatie tot de vier kernkwaliteiten en de drie opleidingsniveaus hoofdfasebekwaam, afstudeerbekwaam en startbekwaam. In de studiegidsbeschrijving en in de toetsmatrijs van elk afzonderlijk programma-onderdeel staat beschreven welke bekwaamheden worden getoetst, in welke vorm er wordt getoetst en wat de criteria zijn waaraan moet worden voldaan. Het te bereiken niveau wordt weergegeven aan de hand van de Dublin descriptors.

Toetsing vormt een speerpunt in het professionaliseringsplan van docenten. Voorheen betrof dit training van assessoren in het kader van implementatie van de fasebeoordelingen. In studiejaar 2013-2014 is dit accent verlegd naar de programma-afhankelijke toetsing en daarmee samenhangend het geheel van studiegidsbeschrijving, toetsmatrijs, toetsing en beoordeling. Na studiejaar 2014-2015 zullen alle examinatoren tenminste beschikken over de 'basiskwalificatie examiner'.

De commissie stelt vast dat de Vrijeschool Pabo de kwaliteit van de toetsing en beoordeling borgt en dat de opleiding de afgelopen jaren grote sprongen heeft gemaakt. Het toetsbeleid is helder en wordt goed toegepast. De examencommissie en de toetscommissie functioneren goed. Zij hebben het afgelopen jaar vooral ingezet op het toetsproces en toetstechniek, stelt de commissie vast. De commissie adviseert om in de komende tijd daarnaast meer aandacht te besteden aan de controle en borging van het eindniveau van de studenten.

Gerealiseerd eindniveau

De opleiding toetst het eindniveau van de studenten aan de hand van een praktijktoets, een onderzoeksverslag en een presentatie.

1. **Praktijktoets:** Tijdens de stage in de afstudeerfase wordt de student minimaal twee maal bezocht door de studiebegeleider. Aan het einde van het laatste stageblok wordt een afrondend, evaluerend gesprek gevoerd tussen student, stagementor en studiebegeleider, op basis van een reflectieverslag van de student. Tijdens het gesprek worden twee beoordelingsinstrumenten gebruikt: Een door de student geschreven reflectie en het stage-evaluatieformulier van de stagementor. In de reflectie moet de student aantonen dat hij qua inhoud en diepgang voldoet aan de bekwaamheidseisen zoals deze zijn geformuleerd voor een startbekwaam leraar voor vrijeschoolonderwijs. Het evaluatie-formulier geeft weer hoe de gedragsindicatoren op startbekwaamheidsniveau zijn gezien in de afstudeerstage. De studiebegeleider en stagementor treden op als beoordelaars. De studiebegeleider van het afstudeerjaar heeft daarvoor een (interne) assessorentraining gevolgd. Hij bespreekt deze rol vooraf met de stagementor.
2. **Onderzoek:** Tijdens de afstudeerfase voert de student een bacheloronderzoek uit naar een zelfgekozen aspect uit de onderwijspraktijk. De student toont hiermee aan de onderzoeksvaardigheden op startbekwaamheidsniveau (bachelorniveau) te beheersen. Het onderzoek wordt gestart met een onderzoeksplan en afgesloten met een onderzoeksverslag. Dit onderzoek wordt geflankeerd door een kunstzinnig gericht onderzoek. In dit flankerend onderzoek laat de student zien dat hij zijn kunstzinnige vermogens zo ontwikkeld heeft, dat sprake is van systematische inzet van deze vermogens en uitvoering van eigen ideeën binnen de gekozen discipline. Tijdens het uitvoeren van het onderzoek werken de studenten zowel individueel als in onderzoekswerkgroepen. Met begeleiding van een docent onderzoeksvaardigheden wordt zelfstandig gewerkt aan het opzetten van het onderzoeksontwerp, het uitvoeren van het praktijkonderzoek en het uitwerken en analyseren van data uit het praktijkonderzoek. De studiebegeleider kan tevens de onderzoeksbegeleider zijn. De studiebegeleider stimuleert de student tot reflectie - het kritisch kijken naar eigen handelen en op basis hiervan het handelen zo nodig aanpassen. Het onderzoeksplan en het onderzoeksverslag worden beoordeeld op startbe-

kwaamheids-niveau door de onderzoeksbegeleider en een onafhankelijke, getrainde assessor. Er wordt gewerkt met standaard beoordelingsformulieren.

3. Mondelinge presentatie: De mondelinge presentatie van het onderzoeksverslag en het kunstzinnig onderzoek vormt het sluitstuk van de fasebeoordeling. Mondelinge overdracht is een belangrijk medium als leraar, waarover elke startbekwame leraar moet beschikken. Om de betrouwbaarheid van de beoordeling te waarborgen, wordt gewerkt met gestandaardiseerde beoordelingsformulieren met concrete indicatoren en wordt de presentatie beoordeeld door twee assessoren.

Door het behalen van alle studiepunten en de fasebeoordeling startbekwaam wordt de studie afgerond. Voordat het diploma wordt uitgereikt, houdt de student een mondelinge presentatie voor publiek (docenten, studenten, genodigden en belangstellenden). Met de diploma-uitreiking daaropvolgend heeft dit een feestelijk karakter.

De commissie is nagegaan of de studenten van de Vrijeschool Pabo de beoogde eindkwalificaties realiseren. Zij heeft daartoe voorafgaand aan en tijdens het bezoek 25 bekwaamheidsdossiers en praktijkonderzoeken van voltijdstudenten uit de studie jaren 2012-2013 en 2013-2014 bestudeerd. (Van de deeltijdstudenten zijn geen eindproducten bestudeerd, aangezien de deeltijdopleiding pas in 2013-2014 is gestart.) De commissie is er op basis van de bestudering van de producten, in combinatie met gevoerde gesprekken met alumni en laatstejaars studenten, van overtuigd dat studenten het beoogde eindniveau behalen. Alle bestudeerde eindwerkstukken beoordeelt zij als voldoende. In het gesprek met leden uit het beroepenveld werd bevestigd dat afgestudeerden adequaat zijn toegerust voor hun functioneren in de praktijk. Wel heeft de commissie een aantal opmerkingen bij de onderzoeksverslagen. Over het algemeen kiezen de studenten voor goed afgebakende onderzoeksvragen die goed zijn toegepast op het lesgeven. De commissie vindt de toegepaste literatuur in veel van de scripties mager. In enkele verslagen trof de commissie alleen oudere antroposofische literatuur

aan. Voor de actualiteit en een voldoende blik naar buiten zouden begeleiders de studenten meer moeten sturen in een bredere literatuurkeuze, stelt de commissie. Verder valt de commissie taal- en spellingsfouten op. Studenten zijn er meer op gespitst dan vroeger, maar het resultaat is er nog niet altijd naar, constateert de commissie. De beoordeling hierop kan strenger volgens de commissie. Bij een maximum aantal fouten zou een verslag niet voor beoordeling aangenomen moeten worden.

De commissie heeft de formulieren van de praktijktoets bestudeerd en stelt vast dat deze passend en van het juiste niveau zijn.

De opleiding voert nog geen structurele plagiaatcontrole uit. De commissie raadt de opleiding ten eerste aan om per direct alle verslagen met Ephorus op plagiaat te controleren.

De opleiding heeft gewerkt aan verbetering van het beoordelingsformulier voor het onderzoeksverslag. Hiertoe is een nieuw formulier ontwikkeld, op basis van vergelijking met de gebruikte formulieren in de Pabo en met behulp van informatie over onderzoeksbeoordeling van de Universiteit Leuven. Het nieuwe formulier is tijdens de beoordeling van onderzoeksverslagen in het voorjaar van 2014 gebruikt, naast het bij de studenten bekende formulier. Hieruit zijn nog enkele verbeteringen voortgekomen. Het nieuwe formulier geeft volgens de beoordelaars beter inzicht in het niveau van het verslag. Het is volgens hen, ondanks de omvang, goed te gebruiken. De uiteindelijke beoordeling van een verslag kwam steeds overeen met die op het al bekende formulier. In het studiejaar 2014-2015 zullen deze nieuwe formulieren gebruikt gaan worden. De commissie ondersteunt het voorneemen tot het in gebruik nemen van de nieuwe formulieren. De opmerkingen bij de Pabo over de beoordelingsformulieren zijn ook hier van toepassing; de commissie raadt de opleiding aan om regelmatig kalibratiesessies te organiseren om docenten meer op één lijn te brengen in de beoordeling. De commissie is van mening dat de opleiding daarbij niet moet doorschieten in uitgebreidere analytische beoordelingen met behulp van uitgebreide indicatorenlijsten.

Bijlagen

Bijlage 1 Visitatiecommissie

Deze notitie is volgens het NVAO-format opgesteld.

Naam (inclusief tituluur)	Rol (voorzitter / lid / student-lid)	Domeindeskundige (ja / nee)
Drs. R. van Aalst	voorzitter	nee
Drs L.A. van der Linden - Stallinga	lid	ja
Prof.dr. J. van Tartwijk	lid	ja
Drs B.T.M. van Waesberghe	lid	ja
J. Fabriek	student	nee

III Secretaris/Coördinator

Naam (inclusief tituluur)	Gecertificeerd d.d.	
Drs L. van der Grijspaarden	Oktober 2010	

IV Korte functiebeschrijving van de panelleden (1 regel)

1	Raoul van Aalst is voorzitter van visitatiecommissies van AeQui
2	Wies van der Linden was tot voor kort inspecteur PO en thans kwaliteitsmanager bij RVKO
3	Jan van Tartwijk is Director of the Graduate School of Teaching, Utrecht University en tot voor kort verbonden aan ICLON
4	Betty van Waesberghe was tot voor kort directeur van het Instituut Pabo van de HAN
5	Jildou Fabriek studeert B Taal en Cultuur aan de UU

V Overzicht deskundigheden binnen panel¹

Deskundigheid	De deskundigheid blijkt uit:
a. deskundigheid ten aanzien van de ontwikkelingen in het vakgebied	Mevrouw Van Waesberghe heeft diverse bestuurlijke functies uitgevoerd mbt het PO en tevens daarover gepubliceerd. Mevrouw Van der Linden was vanuit haar rol bij de Inspectie nauw betrokken bij ontwikkelingen in m.n. de Vrije Scholen. De heer Van Tartwijk voert onderzoek uit op het gebied van leraren, educatie en in het bijzonder toetsen.
b. internationale deskundigheid	De heer Van Tartwijk voert onderzoek uit en publiceert internationaal. Van Tartwijk is tevens actief lid van de American Educational Research Association (AERA). Mevrouw Van Waesberghe was voorzitter EPTE (European Primary Teacher Education); een samenwerkingsverband van zes Europese universiteiten/hogescholen die een internationale minor voor studenten van de pabo hebben ontwikkeld en uitgevoerd, 2010-2012
c. werkvelddeskundigheid in het voor de opleiding relevante beroepenveld	Mevrouw Van Waesberghe was directeur van de Pabo in Arnhem en Nijmegen. Voorts is zij lid van de Raad van Toezicht van een stichting Voorschools en Primair Onderwijs Mevrouw Van der Linden is thans kwaliteitsmanager bij een stichting waaronder zestig PO-scholen vallen. Daarvoor was zij inspecteur PO, specifiek voor Vrije Scholen.
d. ervaring met het geven en ontwikkelen van onderwijs op het desbetreffende	Mevrouw Van Waesberghe is onderwijskundig geschoold, heeft op diverse niveaus gedoceerd en publicaties op dit terrein. De heer Van Tartwijk is onderwijskundige en was in die hoedanigheid tot voor kort verbonden aan ICLON.

¹ N.B. De secretaris is GEEN panellid

fende opleidingsniveau en deskundigheid ten aanzien van de door de opleiding gehanteerde onderwijsvorm(en) ²	
e. visitatie- of auditdeskundigheid	De heer Van Aalst treedt met grote regelmaat op als voorzitter van visitatiepanels. Mevrouw Van Waesberghe is betrokken als panellid bij diverse visitaties aan vergelijkbare opleidingen.
f. studentgebonden deskundigheid	Mevrouw Fabriek studeert aan de UU, tevens is zij actief bij studievereniging en in diverse universiteitsbladen.

---

² Hieronder worden bijvoorbeeld verstaan afstandsonderwijs, werkplekgerelateerd onderwijs, flexibel onderwijs, competentiegericht onderwijs of onderwijs voor excellente studenten.

Bijlage 2 Programma visitatie

DINSDAG 16 september 2014: Verkenning

Tijd		Gesprekspartners
09.00 – 10.15		Intern overleg
10.15 – 11.00	Showcases Pabo & Vrijeschool Pabo	Studenten en docenten
11.00 – 11.45	Management	Jarla Geerts, Onderwijsmanager Vrijeschool Pabo Ellie van der Geest, Onderwijsmanager Pabo Jan Jaap Hubeek, Onderwijsmanager Pabo Robert Viëtor, Directeur lerarenopleidingen cluster Educatie
11.45 – 12.45	Inlooppreekuur en lunch	
12.45 – 13.45	Toets- en examencommissie	Fred Beekers, Toetscommissie Vrijeschool Pabo Paula Bouw, Voorzitter clusterbrede Examencommissie Ine Meijers, Examencommissie kamer Vrijeschool Pabo Antoinet Nass, Examencommissie kamer Pabo Wybren Scheepsma, Toetscommissie Pabo
13.45 – 14.00		Intern overleg

WOENSDAG 17 september 2014: Verdieping Pabo

Tijd		Gesprekspartners
09.00 – 09.30		Intern overleg
09.30 – 10.30	Docenten	Ellen Bothof, Docent Muziek, studiebegeleider Cultuurklas Ronald Stroo, Docent Geschiedenis, voorzitter Onderwijspro- grammacommissie Carin Olijerhoek, Docent Taalonderwijs, studiebegeleider Sportklas Femke Baartman, Docent Aardrijkskunde, coördinator Inta- ketragect Evelien Dankert, Docent Pedagogiek, vakgroepvoorzitter Pe- dagogiek Daniël Jolink, Docent Pedagogiek, studiebegeleider Prope- deuse Jeugd

Tijd		Gesprekspartners
10.30 – 11.30	Studenten voltijd (incl. afvaardiging OC)	Lieke Terink, Student voltijd, jaar 3 - cultuurklas Eveline Roos, Student voltijd, jaar 4 Mignon Goossens, Student voltijd, jaar 4 – voorzitter Opleidingscommissie Ruth van Sommeren, Student voltijd, jaar 3 - deelnemer Honoursprogramma Marit Nieuwerf, Student voltijd, jaar 3 Loes Janson, Student voltijd, jaar 2 Maarten Honig, Student voltijd, jaar 2 Laura Kasius, Student voltijd, jaar 4
11.30 – 12.30	Studenten en docenten Academische Pabo	Janine Haenen, Coördinator Academische Pabo, studiebegeleider Acpa jaar 4 Johan Theil, Docent Rekenonderwijs, studiebegeleider Acpa jaar 1 Marion Valent, Docent Taalonderwijs, studiebegeleider Acpa jaar 4 Sanne Snoep, Student Academische Pabo jaar 4 Sabine van Gasteren, Student Academische Pabo jaar 3 Maartje Dijkstra, Student Academische Pabo jaar 2
12.30 – 13.30		
13.30 – 14.30	Studenten tweejarige deeltijd	Edmund Jansen, Student tweejarige deeltijd, jaar 2 Gracella Anijs, Student tweejarige deeltijd, jaar 2 - lid Opleidingscommissie Rosa Pauwels, Student tweejarige deeltijd, jaar 2
14.30 – 15.30	Werkveld en alumni	Judith Boswinkel, Alumna voltijdopleiding 2013-2014 Marije den Dulk, Leerkracht, mentor Arjan van der Haar, Directeur basisschool, projectleider Academische opleidingsscholen Lucas Onderwijs Sophie Hoefnagel, Alumna voltijdopleiding 2013-2014 Yvette Kooij, Stagecoördinator Lucas Onderwijs Judith Numeijer, Gedetacheerd stagebegeleider vanuit schoolbestuur Hans de Roode, Lid Beroepenveldcommissie, directeur bestuurder Sopora (schoolbestuur Samen Opleiden 2.0) Margreet Vendel, Lid Beroepenveldcommissie, College van Bestuur Meer Primair (schoolbestuur Samen Opleiden 2.0)
15.30 – 17.00		
17.00 – 17.30	Terugkoppeling eerste resultaten	Alle gesprekspartners & genodigden

DONDERDAG 18 september 2014: Verdieping Vrijeschool Pabo

Tijd	Gesprekspartners	Gesprekspartners
09.00 – 09.30		Intern overleg
09.30 – 10.30	Docenten	Fred Beekers, Docent Maatschappijwetenschappen, studiebegeleider Merel Boon, Docent Pedagogie Heleen Bom, Docent Pedagogie voor het jonge kind, studiebegeleider Tonnie Brounts, Docent Eurutmie, coördinator tweejarige deeltijd Frank de Kiefte, Docent Nederlands, coördinator Werkplekklaren Aziza Mayo, Lector Waarde(n) van vrijeschoolonderwijs Marcel van Os, Docent Muziek, studiebegeleider
10.30 – 12.00	Studenten voltijd (incl. afvaardiging OC)	Daphne Bongers, Alumna voltijdopleiding Malou Boom, Student voltijdopleiding 4e jaar Bart Höcker, Student voltijdopleiding 3e jaar Michelle Janssen, Student voltijdopleiding 3e jaar Josan Pleune, Student voltijdopleiding 3e jaar Herma Raterink, Student aangepaste voltijdopleiding 3e jaar Vera Waardenburg, Student aangepaste voltijdopleiding 4e jaar Mathijs Wissink, Student voltijdopleiding 2e jaar
12.00 – 13.00		
13.00 – 13.45	Studenten tweejarige deeltijd	Anneloes Fickweiler, Student tweejarige deeltijdopleiding 2e jaar Bas Hemmen, Student tweejarige deeltijdopleiding 2e jaar Christjan Vissers, Student tweejarige deeltijdopleiding 2e jaar
13.45 – 14.30		
14.30 – 15.30	Werkveld en alumni	Allert de Geus, Lid Werkveldcommissie VSP, College van Bestuur Stichting Pallas Wieke van Hoek, Alumna voltijdopleiding, leerkracht Vrijeschool De Bilt Suzanne Keijzer, Leerkracht Vrijeschool Zeist Wim Klapwijk, Voorzitter Werkveldcommissie VSP, schoolleider Vrijeschool Zoetermeer Leander Kruizinga, Lid Werkveldcommissie VSP, alumna aangepaste voltijdopleiding, leerkracht Vrijeschool Almere Astrid van der Vuurst, Leerkracht jonge kind Vrijeschool Haarlem
15.30 – 17.00		
17.00 – 17.30	Terugkoppeling	Alle gesprekspartners & genodigden

Bijlage 3 Kwantitatieve gegevens

De gegevens in deze bijlage zijn verstrekt door de opleidingen.

Kwantitatieve gegevens over de opleiding: Pabo

Instream propedeuse (aantallen)

Opleidingscohort	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Voltijd	232	180	173	199	231	239	171
Academische Pabo			45 (L+R)	47 (L+R)	69 (L)	69 (L)	82 (L)
Deeltijd*	72	73	81	101	71	55	40

Instream van studenten in de opleiding. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

L = locatie Leiden, R = locatie Rotterdam

*) t/m studiejaar 2012-2013 betrof dit de vierjarige en de tweejarige deeltijdopleiding. Vanaf 2013-2014 betreft dit alleen de tweejarige deeltijdopleiding.

Propedeuserendement na 1 jaar (%)

Opleidingscohort	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
Voltijd	7%	7%	21%	17%	19%	14%
Academische Pabo			33%	38%	45%	45%
Deeltijd	0%	19%	14%	13%	15%	11%

Aandeel van studenten die het propedeusediploma hebben behaald na 1 jaar. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Propedeuserendement na 2 jaar (%)

Opleidingscohort	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012
Voltijd	36%	50%	57%	52%	47%
Academische Pabo			51%	70%	68%
Deeltijd	50%	59%	51%	50%	65%

Aandeel van studenten die het propedeusediploma hebben behaald na 2 jaar, cumulatief. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Uitval 1e opleidingsjaar

Opleidingscohort	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
Voltijd	48%	39%	35%	41%	48%	52%
Academische Pabo			53%	28%	32%	20%
Deeltijd	36%	30%	41%	40%	35%	49%

Uitstroom van studenten zonder diploma, gedurende het eerste opleidingsjaar. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Uitval hoofdfase (%)

Opleidingscohort	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009
Voltijd	27%	20%	28%	24%	19%
Academische Pabo					
Deeltijd	32%	55%	28%	57%	45%

Uitstroom van studenten zonder diploma gedurende de hoofdfase (na het eerste opleidingsjaar t/m nominale studieduur van 4 jaar). (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Hoofdfaserendement (%)

Opleidingscohort	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009
Voltijd	80%	68%	73%	78%
Academische Pabo				
Deeltijd	43%	68%	37%	51%

Aandeel (percentage) van hoofdfasestudenten die de studie met een diploma hebben afgerond na 4-6 jaar. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Diplomarendement (%)

Opleidingscohort	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009
Voltijd	51%	39%	38%	47%
Academische Pabo				
Deeltijd	27%	44%	24%	36%

Aandeel (percentage) van studenten die de studie met een diploma hebben afgerond na 4-6 jaar. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Docenten

Docenten	aantal	fte
Voltijd, Academische Pabo en deeltijd (incl. fte contractactiviteiten)	51	37,5 (incl. 1,4 fte contractactiviteiten)

Aandeel docenten (aantal en fte) die werkzaam zijn binnen de opleiding. (bron: Opleidingsadministratie d.d. mei 2014)

Stagebegeleiding samen opleiden (detachering)

Gedetacheerd stagebegeleiders	aantal	fte
Voltijd, Academische Pabo en deeltijd	12	2,6

Aandeel gedetacheerd docenten/ stagebegeleiders (aantal en fte) die werkzaam zijn binnen de opleiding. (bron: Opleidingsadministratie d.d. mei 2014)

Opleidingsniveau docenten

Opleidingsniveau docenten	hbo	Master	PhD
Voltijd, Academische Pabo en deeltijd	27%	69%	4%

Opleidingsniveau (percentage) van de docenten die werkzaam zijn binnen de opleiding. (bron: Opleidingsadministratie d.d. mei 2014)

Kwantitatieve gegevens over de opleiding: Vrijeschool Pabo

Instroom propedeuse (aantallen)

Opleidingscohort	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Voltijd	50	44	53	43	38	76
Deeltijd*						23

Instroom van studenten in de opleiding. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

*) Vanaf 2013-2014 is de tweejarige deeltijdopleiding gestart.

Propedeuserendement na 1 jaar (%)

Opleidingscohort	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
Voltijd	26%	23%	23%	12%	24%
Deeltijd					

Aandeel van studenten die het propedeusediploma hebben behaald na 1 jaar.

(bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Propedeuserendement na 2 jaar (%)

Opleidingscohort	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012
Voltijd	56%	52%	62%	37%
Deeltijd				

Aandeel van studenten die het propedeusediploma hebben behaald na 2 jaar, cumulatief.

(bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Uitval 1e opleidingsjaar

Opleidingscohort	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
Voltijd	50%	41%	36%	53%	50%
Deeltijd					

Tabel 27. Uitstroom van studenten zonder diploma, gedurende het eerste opleidingsjaar.

(bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Uitval hoofdfase (%)

Opleidingscohort	2008-2009
Voltijd	32%
Deeltijd	

Uitstroom van studenten zonder diploma gedurende de hoofdfase (na het eerste opleidingsjaar t/m nominale studieduur van 4 jaar). (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Hoofdfaserendement (%)

Opleidingscohort	2008-2009
Voltijd	60%
Deeltijd	

Aandeel (percentage) van hoofdfasestudenten die de studie met een diploma hebben afgerond na 4-6 jaar.

(bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Diplomarendement (%)

Opleidingscohort	2008-2009
Voltijd	30%
Deeltijd	

Aandeel (percentage) van studenten die de studie met een diploma hebben afgerond na 4-6 jaar. (bron: Management-Informatie-Dashboard HL d.d. mei 2014)

Docenten

Docenten	aantal	fte
Voltijd en deeltijd (incl. fte contractactiviteiten)	22	11,6 (incl. 0,3 fte contractactiviteiten)

Tabel 31. Aandeel docenten (aantal en fte) die werkzaam zijn binnen de opleiding. (bron: Opleidingsadministratie d.d. mei 2014)

Stagebegeleiding samen opleiden (detachering)

Gedetacheerd stagebegeleiders	aantal	fte
Voltijd en deeltijd	1	0,1

Tabel 32. Aandeel gedetacheerd docenten/ stagebegeleiders (aantal en fte) die werkzaam zijn binnen de opleiding. (bron: Opleidingsadministratie d.d. mei 2014)

Opleidingsniveau docenten

Opleidingsniveau docenten	hbo	Master	PhD
Voltijd en deeltijd	38%	59%	6%

Tabel 33. Opleidingsniveau (percentage) van de docenten die werkzaam zijn binnen de opleiding. (bron: Opleidingsadministratie d.d. mei 2014)

Docent-student ratio: Pabo

De gerealiseerde docent-student ratio is 1:24 (teldatum 01-10-2013, bron: Management Informatie Dashboard HL)

Docent-student ratio: Vrijeschool Pabo

De gerealiseerde docent-student ratio is 1:16 (teldatum 01-10-2013, bron: Management Informatie Dashboard HL)

Aantal contacturen: Pabo

Contacturen binnenschools programma (gemiddeld aantal per week)

Contacturen binnenschools (gemiddeld aantal)	1e jaar	2e jaar	3e jaar	4e jaar
Voltijd (binnenschools)	17	15	11	4
Academische Pabo (binnenschools)	9	6	3	2
Tweejarige deeltijd (binnenschools)	7	5		

Aantal contacturen (klokuren) van het binnenschoolse programma, gemiddeld per week, uitgaande van 40 weken per studiejaar.

Contacturen buitenschools programma (gemiddeld aantal per week)

Contacturen buitenschools (gemiddeld aantal)	1e jaar	2e jaar	3e jaar	4e jaar
Voltijd (buitenschools)	8	10	16	24
Academische Pabo (buitenschools)	7	7	7	24
Tweejarige deeltijd (buitenschools)	8	8*		

Aantal contacturen (klokuren) van het buitenschoolse programma, gemiddeld per week, uitgaande van 40 weken per studiejaar.

*) in 2014-2015 is dit 16 uur (nieuw onderwijsprogramma)

Aantal contacturen: Vrijeschool Pabo

Contacturen binnenschools programma (gemiddeld aantal per week)

Contacturen binnenschools (gemiddeld aantal)	1e jaar	2e jaar	3e jaar	4e jaar
Voltijd (binnenschools)	18	17	15	4
Tweejarige deeltijd (binnenschools)	8	8		

Aantal contacturen (klokuren) van het binnenschoolse programma, gemiddeld per week, uitgaande van 40 weken per studiejaar.

Contacturen buitenschools programma (gemiddeld aantal per week)

Contacturen buitenschools (gemiddeld aantal)	1e jaar	2e jaar	3e jaar	4e jaar
Voltijd (buitenschools)	5	8	12	19
Tweejarige deeltijd (buitenschools)	8	8		

Aantal contacturen (klokuren) van het buitenschoolse programma, gemiddeld per week, uitgaande van 40 weken per studiejaar.

Bijlage 4 Eindkwalificaties

Pabo

SBL-competenties

1. Interpersoonlijk
2. Pedagogisch
3. Vakinhoudelijk en didactisch
4. Organisatorisch
5. Samenwerken met collega's
6. Samenwerken met de omgeving
7. Reflectie en persoonlijke ontwikkeling

Vrijeschool Pabo

1. Kunstzinnig onderwijzen en begeleiden
2. Interpersoonlijk handelen
3. Spiritueel-menskundig pedagogisch handelen
4. Vakinhoudelijk en didactisch ontwerpen en onderwijzen
5. Organisatorisch handelen
6. Sociaal communicatief handelen in de schoolgemeenschap
7. Sociaal communicatief handelen met de schoolomgeving
8. Zelfontwikkeling

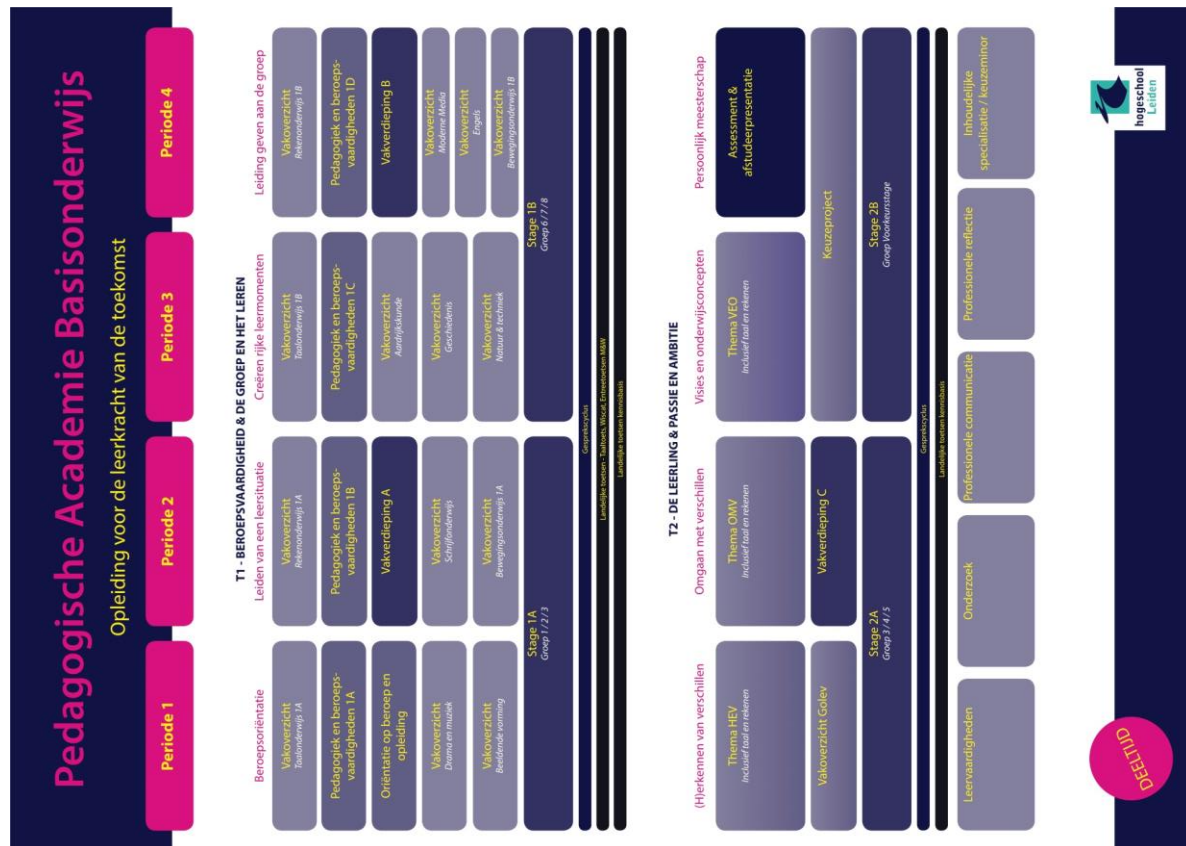

Bijlage 5a Programmaoverzichten Pabo

Pedagogische Academie Basisonderwijs				
Opleiding voor de leerkracht van de toekomst				
Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4	
BEROEPSVAARDIGHEID & ORIENTATIE				
Presenteren & hiding nemen Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	Voorbereiden van leer situatie Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	Leiden van leer situatie Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	Omgaan met de groep Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	
Vakanties Houdbaar & wettelijk	Vakanties Houdbaar & wettelijk	Vakanties Houdbaar & wettelijk	Vakanties Houdbaar & wettelijk	
Stage 1 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 2 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 3 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 4 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	
Onderzoek & onderwijsontwikkeling				
Productie				
PABO 2 - DE GROEP & HET LEREN				
Samenwerken & zelfzicht Pedagogisch & beroepsrollen oefenen, reflectie en theorie	Vakoverzicht, vakverdeling & ontwerpen van leren Pedagogisch & beroepsrollen oefenen, reflectie en theorie	Vakoverzicht & vakverdeling Rolverol Cluster A Cluster B	Vakoverzicht & vakverdeling Rolverol Cluster C Cluster D	Betekenisvol onderwijs Pedagogisch & beroepsrollen oefenen, reflectie en theorie Projecten Vrijwillig project door ervaring
Theater Projecten Identiteit	Stage 3 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 3 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 4 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	
Onderzoek & onderwijsontwikkeling				
PABO 3 - DE LEERLING				
Kleur Thema Kleur	(H)erkenken van verschillen Thema Herkennen van verschillen	Omgaan met verschillen Thema Omgaan met verschillen	Visies & onderwijsconcepten Thema Visies & onderwijsconcepten	
Stage 5 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	Stage 5 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	Stage 6 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	Stage 6 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	
Vakverdeling & vakverdeling Afdeling cluster A, B & D	Onderzoek & onderwijsontwikkeling Onderzoeksgroep	Onderzoek & onderwijsontwikkeling Onderzoeksgroep	Onderzoek & onderwijsontwikkeling Onderzoeksgroep	Alte Golen Afdeling cluster C
PABO 4 - PASSIE & AMBITIE				
Specialisatie & profilering	Minor	Verantwoordelijk & zelfstandig voor de groep Leren in opleiding (LO-project)	LO-aanpak	Studeerpresentatie

Academische PABO				
Opleiding voor de leerkracht van de toekomst				
Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4	
ACPA 1 - BEROEPSVAARDIGHEID & ORIENTATIE				
Presenteren & hiding nemen Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	Voorbereiden van leer situatie Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	Leiden van leer situatie Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	Omgaan met de groep Vaardigheidstrainingen Oefenen en reflectie	
Vakanties Houdbaar & wettelijk	Vakanties Houdbaar & wettelijk	Vakanties Houdbaar & wettelijk	Vakanties Houdbaar & wettelijk	
Stage 1 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 2 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 3 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 4 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	
Onderzoek & onderwijsontwikkeling				
Productie				
ACPA 2 - DE GROEP & HET LEREN				
Projecten Samenwerken & zelfzicht	Vakoverzicht & vakverdeling Cluster A & B	Vakoverzicht & vakverdeling Cluster A & B	Vakoverzicht & vakverdeling Cluster A & B	Projecten Afdeling cluster C
Stage 3 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 3 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 4 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	Stage 4 Toetsen en evalueren: middelenbouwgroep	
Onderzoek & onderwijsontwikkeling				
ACPA 3 - DE LEERLING				
Vakverdeling & vakverdeling Afdeling cluster A, B & D	Thema Kleur	Omgaan met verschillen Thema Omgaan met verschillen	Alte Golen Afdeling cluster C	
Stage 5 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	Stage 5 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	Stage 6 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	Stage 6 Toetsen en evalueren: leerkracht van de toekomst Bijzondere, Grootschalige of ZBO-school	
Pedagogische wetenschappen Herengroep & congres	Pedagogische wetenschappen Herengroep & congres	Pedagogische wetenschappen Herengroep & congres	Pedagogische wetenschappen Herengroep & congres	
ACPA 4 - PASSIE & AMBITIE				
Pedagogische wetenschappen Herengroep & congres	Minor	Koppeling theorie & praktijk & terugkoppelen	LO-aanpak	Studeerpresentatie
Pedagogische wetenschappen (Bachelorsproject) Herengroep & congres				

Tweejarige deeltijd

Bijlage 5b Programmaoverzichten Vrijeschool Pabo

Volgtijd

Tweejarige deeltijd

Idem aan voltijd, maar dan geprogrammeerd in twee jaar in plaats van vier jaar.

Bijlage 6 Bestudeerde documenten

Voor het bezoek heeft de commissie de portfolio's bestudeerd van de studenten met de volgende studentnummers:

Pabo	Vrijeschool Pabo
1047143	1010419
1047179	1081070
1047245	1081085
1047713	1081087
1047858	1081089
1048308	1081090
1049130	1081095
1049356	1081096
1049737	1081097
1049919	1081099
1050007	1081106
1050056	1081107
1050335	1081115
1051785	1081118
1051830	1081121
1051895	1081140
1052066	1081141
1052122	1081142
1052543	1081143
1053184	1081144
1056425	1081146
1058589	1081150
1061291	1081154
1063322	1081523
1063721	1081524
1064094	
1064224	
1071502	
1072616	
1073810	
1080419	

Tijdens het bezoek heeft de commissie onder meer de volgende documenten ter beschikking gesteld gekregen (deels als hard copies en deels via de elektronische leeromgeving):

Pabo

Adviesrapport Accreditatie HBO bachelor Opleiding tot leraar Basisonderwijs voltijd - deeltijd, Hogeschool Leiden, november 2009

Beleidsplan Internationalisering Cluster Educatie 2013-2017

Beoordelingsformulieren afstuderen Tweejarige deeltijd 2013-2014

Beoordelingsformulieren afstuderen Voltijd & Academische Pabo 2013-2014

Businessplan Lerarenopleidingen (Educatie) 2013-2014

Inhoudelijk opleidingskader Pabo

LIO-gids 2013-2014

Onderwijs- en examenregeling 2013-2014, incl. toetsplan 2013-2014

Pabogidsen 2013-2014

Professionaliseringsplan Educatie 2012-2014

Stagegidsen 2013-2014

Toetsbeleid Hogeschool Leiden, 17 juni 2009, aangevuld 13 december 2010

Toetshandboek Pabo
Toetskaders Pabo

Alumnibeleid Educatie 2012-2014
Beschrijving intakeprocedure Pabo 2014
Commissies cluster Educatie, 2014
Convenant Samen Opleiden 2011-2015
CV's docenten (digitaal ter inzage, zie ELO: Informatie medewerkers Educatie -> Pabo Leiden -> Mensen & taken -> CV's)
'De startbekwame leerkracht' (2013). Pabo Hogeschool Leiden
Expertiseoverzicht docenten
Evaluatiekalender Educatie 2013-2014
HBO-raad (2012). Een goede basis, Advies van de Commissie Kennisbasis Pabo.
HBO-raad (2012). Vreemde ogen dwingen, Eindrapport Commissie externe validering examenkwaliteit hoger beroepsonderwijs.
Hiele, A.C. van (2013). Samenvatting onderzoeksrapport Academische Pabo.
Jaarrapportage tevredenheid 2012-2013 Educatie
Jaarverslag examencommissie 2012-2013
Kennisbasis generiek, juni 2012
Kennisbasis Nederlands, 2009
Kennisbasis rekenen, 2009
Literatuurlijst Pabo
Managementcontract Educatie 2014
Notulen beroepenveldcommissie 2013-2014
Onderwijsmaterialen Pabo
Onderwijsvisie HL, 2012
Organogram Hogeschool Leiden (1 januari 2014)
Overzicht Beroepenveldcommissie 2013-2014
Overzicht scholingsactiviteiten 2013-2014
Pabo Pers onderwijsvernieuwing, december 2008
Projectplan Samen Opleiden 2.0, 2013-2016 (incl. samenwerkingsovereenkomst)
Projectplan vernieuwing Academische Pabo, 2014
Raamwerk leerplan Pabo, versie december 2012
Rapport Educom-audit Pabo Hogeschool Leiden, oktober 2013
Rapport interne audit Pabo Hogeschool Leiden, november 2012
Rapportage medewerkeronderzoek Hogeschool Leiden Cluster Educatie, mei 2014
Rapportage Werkveldtevredenheidsonderzoek 2014, mei 2014
Resultaten HBO-Monitor 2013
Resultaten Nationale Studentenenquête 2014 (rapportage CHOI)
Scheepsm, W. (2014). PCDA verslag eindassessment. Pabo Hogeschool Leiden
Talent voor Talent. Instellingsplan Hogeschool Leiden 2012-2016
Voort, R.P.M. van der (2013). De (verander)kracht van waarden, Onderzoek naar de waardecongruentie en relatie met veranderkracht binnen Hogeschool Leiden.

Vrijeschool Pabo

Beleidsplan Internationalisering Cluster Educatie 2013-2017
Brochure Instructie afstuderen VSP 2013-2014 (incl. beoordelingsformulier afstuderen voltijd VSP 2013-2014)
Businessplan Lerarenopleidingen (Educatie) 2013-2014
Hogeschool Helicon, Zeist opleiding tot leraar basisonderwijs – NQA, 2008
Onderwijs- en examenregeling 2013-2014, incl. toetsplan 2013-2014
Opleidingskader Vrijeschool Pabo
Professionaliseringsplan Educatie 2012-2014
Stagegidsen 2013-2014
Studiegids 2013-2014
Toetsbeleid Hogeschool Leiden, 17 juni 2009, aangevuld 13 december 2010
Toetshandboek Vrijeschool Pabo

Beschrijving intakeprocedure VSP 2014
Commissies cluster Educatie, 2014
Evaluatiekalender Educatie 2013-2014
HBO-raad (2012). Een goede basis, Advies van de Commissie Kennisbasis Pabo.
HBO-raad (2012). Vreemde ogen dwingen, Eindrapport Commissie externe validering examenkwaliteit hoger beroepsonderwijs.

Jaarverslag examencommissie VSP 2012-2013
Kennisbasis generiek, juni 2012
Kennisbasis Nederlands, 2009
Kennisbasis rekenen, 2009
Kwaliteitszorg jaarverslag VSP 2012-2013
Literatuurlijst VSP 2013-2014
Managementcontract Educatie 2014
Notulen docentvergaderingen VSP 2013-2014
Notulen Opleidingscommissie VSP 2013-2014
Notulen Werkveldcommissie VSP 2013-2014
Onderwijsmaterialen Vrijeschool Pabo
Onderwijsvisie HL, 2012
Organogram Hogeschool Leiden (1 januari 2014)
Overzicht deeltijdopleiding 2013-2014
Overzicht Werkveldcommissie 2013-2014
Personeelsdossier VSP 2013-2014, bestaande uit cv's docenten, expertiseoverzicht docenten, personeelsoverzicht en scholingsactiviteiten
Plan van aanpak toetscommissie VSP 2013-2014
Raamwerk leerplan Vrijeschool Pabo
Rapportage interne audit VSP, oktober 2013
Rapportage medewerkeronderzoek Hogeschool Leiden Cluster Educatie, mei 2014
Resultaten alumni tevredenheidsonderzoek 2014
Resultaten Nationale Studentenenquête 2014 (rapportage CHOI)
Resultaten tevredenheidsonderzoek leidinggevenden vrijescholen, mei 2014
Resultaten Werkveldtevredenheidsonderzoek VSP 2014, mei 2014
Portfoliodocument VSP 2013-2014
Talent voor Talent. Instellingsplan Hogeschool Leiden 2012-2016
Verantwoording werkplek leren traject VSP
Voort, R.P.M. van der (2013). De (verander)kracht van waarden, Onderzoek naar de waardecongruentie en relatie met veranderkracht binnen Hogeschool Leiden.

Bijlage 7 Onafhankelijkheidsverklaringen

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voortgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de Opleiding leraar basisonderwijs van Hogeschool Leiden. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan mij bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

R. VAN AALST

Datum:

2 september 2014

Plaats:

LEIDEN

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voortgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de Opleiding leraar basisonderwijs van Hogeschool Leiden. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan mij bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

Jan van Tartwijk

Datum:

22 oktober 2014

Plaats:

Utrecht

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de Opleiding leraar basisonderwijs van Hogeschool Leiden. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan mij bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

BTM van Woesberghe

Datum:

1 oktober 2014

Plaats:

Bemmel

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

SECRET

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de Opleiding Leraar Basisonderwijs van Hogeschool Leiden. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan mij bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

Linda van der Grijjspaarde

Datum:

16 september 2014

Plaats:

Leiden

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de Opleiding leraar basisonderwijs van Hogeschool Leiden. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panellleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan mij bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

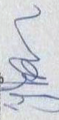
Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

Datum:

Plaats:

Jildon Feinbrek

18 oktober 2014

Amsterdam

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de Opleiding leraar basisonderwijs van Hogeschool Leiden. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panellleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan mij bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam: L.A. van der Linden Stallinga

Datum: 1 oktober 2014

Plaats: Rotterdam